

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 7-8-9-10
1989-1990-1991-1992

İstanbul-1995

İBNU'L-CEZERÎ'NİN "TAYYİBETU'N-NEŞR'İ VE ÖZELLİKLERİ

Y. Doç. Dr. Ali OSMAN YÜKSEL

GİRİŞ:

İbnu'l-Cezerî, 82 yıllık ömrü boyunca, Kırâ'at ilmi başta olmak üzere, bir çok ilim dalında "Üstâd" olmuş bir din âlimidir. Kırâ'at, Hadis, Terâcim, Târih, Siyer, Tefsir, Tasavvuf, Akâ'id, Siyâset İlmi, Yazışma bilimi ve Mev'ıza gibi önemli konularda, 100 civârında eser vermiştir. Eserlerinden 1/4'ü manzum olması hasebiyle, aynı zamanda şâir ve edib bir yazardır.

751 (1350)'de Şam'da dünyâya gelen İbnu'l-Cezerî'nin, Mısır Memlûk sultânı Melik Zâhir Baybars diğeri bir adıyla Zâhir Berkûk yani, **Emir Kutlubek** (802/1399); adâleti sayesinde atlı giden Osmanlı sultânı **Yıldırım Bâyezîd** (805/1403); **Timur Lenk** (807/1404) ve Timur'un torunu, Türkistan ve Mâverâünnehr vâlisi **Uluğ Bey** (853/1449) gibi büyük devlet adamlarıyla çok yakın ilişkileri olmuştur.

Kezâ Timur'un torunu ve Semerkant vâlisi **Halil Sultan**; Herat vâlisi **Şahrüh** ile de sıkı münâsebetler kuran ve, Osmanlıların İstanbul'u almak için yaptıkları "**İlk İstanbul Muhâsarası**"na, oradan da "**Büyük Niğbolu Savaşı**"na, **Yıldırım Bayezîd**'le birlikte katılan İbnu'l-Cezerî, 833 (1429)'de Cum'a vaktine yakın bir saatte, İran'ın Şîraz kentindeki ayakkabıcılar çarşısında bulunan evinde, Allah'ın rahmetine kavuşur.¹

Asıl üzerinde durmak istediğimiz "**Tayyibetu'n-neşr**"e gelince bu eser; 799 (1396)'un ortalarında, Anadolu'nun Bursa şehrinde tamamlanmıştır. Aruz vezniyle yazılmış, 1015 beyitlik bir eserdir. Bu bilgiler, eserin 1011 ve 1012'nci beyitlerinden şöylece anlaşılacaktır:

¹ Bu özet bilginin tafsilâtı için bakınız: Ali Osman Yüksel; Büyük Kırâ'at Üstâdı İbnu'l-Cezerî, altınoluk Mecmuası, Haziran 1987/16, 43-45. Daha geniş bilgi için ise; "Kırâ'at İlminde İbnu'l-Cezerî (Hayâtı-Eserleri) ve Tayyibetu'n-Neşr" adındaki basılmamış Doktora Tezi'mize, İstanbul-1982. M.Ü. İlahiyat Fak. Ktb. 12420.

و ها هنا تمّ نظام الطيبة
الفية سعيدة مهذّبة
بالروم من شعبان وسط سنة
تسع وتسعين و سبع مائة

Eserin tam adı: **'Tayyibetu'n-neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr'**dir. Bu isimden de anlaşılacağı üzere Tayyibe, Muhtevâ itibâriyle, Kur'an-ı Kerim'in sahîh ve mütevâtir² on okunuşunu konu edinmiştir.³ 16 beyitlik **"Tekbir Bâbı"** dışında, 999 beyit ya da 1000 (bin) beyit civârında olması ve nâzım (müellif)in de yukarıdaki beyitlerde işâret etmesi dolayısıyla, eser **"Elfiye"** adıyla da bilinmektedir.

Eser, 432'nci beyite kadar olan 23 bablık kısmıyla, **"Kirâ'at Usûlü"**; geri kalan kısmıyla da, **"Ferşu'l-Hurûf"** kısmını oluşturmaktadır.⁴

2 İslâm âleminde, tebellür etmiş noktayı nazarlara göre, Kur'an'ın fârik vasıfları hakkında 4 fikir mevcuttur:

A- Kur'an'ın evsâfını zikretmek ve diğer kitablardan O'nu tefrik etmek için beliren fikirlerden birisi, bu farkları 4 olarak izâh eder:

1) **Acz**: Bir kimsenin, Kur'an'a mümâsil bir kitab meydana getirmesinin imkansız olması.

2) **Nüzûl**: Kur'an'ın, Allah tarafından Hz. Muhammed (as)'e, vahy ile indirilmiş (gönderilmiş) bulunması.

3) **Mektûb**: Kur'an'ın, mevcut Kur'an nüshaları olan Mushaf'larda yazılmış bulunması.

4) **Tevâtür**: Red ve cerh edilmesine imkan bulunmayan şehâdetlerle, Kur'an'ın, Allah tarafından nasıl gönderilmiş ve Cebrâil tarafından Hz. Muhammed'e nasıl indirilmiş ise, en küçük bir değişikliğe mâruz kalmadan, aynıysıyla mü'minlere ulaşmış bulunması.

B- İkinci fikir; Kur'an'da 2 ayırıcı vasıf sayar:

1) **İnzâl**: Hz. Muhammed (as)'a Allah tarafından gönderilmiş olmak.

2) **Acz**: Gerek üslûb gerek muhtevâ bakımından, bir veyâ bir çok ferдин, böylesine bir kitab meydana getirememesi.

C- Üçüncü fikir, ayırıcı 3 vasıf kabul eder: Bunlarda, öncekiler gibi aynı mânâlara gelen: İnzâl, Mektûb ve Tevâtür'dür.

D- Dördüncü fikir, Kur'an için sâdece bir fârik vasıf kabul eder. Ki o da, tevâtür ile Kur'an'ın Hz. Muhammed (as)'a indirilmiş olmasının sâbit bulunmasıdır. (Bu notlar için bakınız: Savâ Paşa, İslâm Hukûku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd, (1892 târihli Fransızca aslından terceme: Bahâ Arıkan), II, 72, Ankara, 1956).

3 Bu on okunuşu, **"Kirâ'ât-ı Aşere"** ünvanıyla, bir mekâle çerçevesinde, Din Eğitimi Dergisi, Eylül-1990/24, 29-42'de yazmış bulunuyoruz.

4 Bu cümlede geçen, **"Kirâ'at Usûlü"** ile **"Ferşu'l-Hurûf"** ifâdelerini, Tayyibetu'n-neşr'in muhtevâ konularını kavramak bakımından, burada izâh etmekte fayda mülâhaza etmekteyiz. Şöyle ki:

Kirâ'at İlmî kitablari yazılırken muhtevâ, iki büyük bölüme ayrılır:

1) Usûl Bölümü,

2) Ferşu'l-Hurûf bölümü.

Bilinmektedir ki "usûl", "asl"ın cem'idir. "Asl"ın istilâhî anlamdaki târifi ise; kendisinde bir şart tahakkuk eden her konuda, muttarid (düzenli) hüküm (ve kâidelerden) ibârettir, şeklinde anlatılabilir. Bu târife göre, Kirâ'at ihtilafları üzerinde oluşan usûller de, 37 rakamına bâliğ olmuş bulunmaktadır. Sayalım:

1- İzhâr, 2- İdgâm, 3- İklâb, 4- İhfâ, 5- Sıla, 6- Medd, 7- Tevessut, 8- Kasr, 9- İşbâ, 10- Teahkkik, 11- Teshîl, 12- (Kendisinin, mâkâblinin hareketi cinsinden bir med harfi yapılması nedeniyle Hemze'ye ivaz olarak kullanılan Vav, Yâ ve Elif harfleri anlamına) İbdâl, 13- İskât, 14- Neakl, 15- Teahffî, 16- Feth, 17- İmâle, 18- Teaklil, 19- Tearkik, 20- Tefhiym, 21- Teaglyz, 22- İhtilâs, 23- Teadniyn, 24- Tetmîm, 25- İrsâl, 26- Teşdid, 27- Teskiyl, 28- Vakf, 29- Sekt, 30- Kat, 31- İskân, 32- Ravm, 33- İsmâm, 34- (Bir harfi, diğer bir harf yerinde kullanma anlamında) İbdâl, 35- Hafz, 36- İzâfet Yâ'ları, 37- Zâid Yâ'lar...

"Ferşu'l-Hurûf"taki, **"Ferş"** ise; Kirâ'at İlmî özel terimi olarak, **"Asl"** kelimesinin zıddıdır. Yâni (fer) demektir. Çoğulu **"fürû"** gelir. Terkipteki **"hurûf"** ise, **"kirâ'atlar"** mânâsındır. Birleşik anlamları da, **"fürû'u'l-kirâ'at"** olur. **Ferşu'l-Hurûf'un**, Arabca aslı, istilâhî olarak şöyledir:

(ما يذكر في السورة من كيفية قراءة كل كلمة قرآنية مختلف فيها بين القراء، مع عزو كل قراءة إلى صاحبها.)

Tayyibetu'n-neşr, yazıldığı târihten bu yana, sâhâsı itibâriyle en çok okunan ve hattâ ezberlenen bir kaynaktır. Bu eseri, özellikle ehl-i Kur'ân, elden ele ve dilden dile dolaştırarak, Hz. Kur'ân'ın okunuş tarzlarını, 982 rakamına bâliğ olan bir rivâyet silsilesi içerisinde, şarktan garba, bütün İslâm dünyâsına sunmuşlardır.

Sayılmayacak kadar, rengârenk istinsâhı sonunda, birbirinden kıymetli yazma nüshalarıyla birlikte, yeni yeni baskıları da, yine Kur'an ehli ilim adamlarımızın ilgisine arz olunmuştur. Kur'an olarak okunması gereken bütün kırâ'at vecihlerinin, manzûm ve akıcı bir üslûb içerisinde ve fakat, san'atlı bir şekilde anlatılmağa çalışılması; bunun için de, bünyesinde bir çok özel istilâhların kullanılması, eserin kolay anlaşılmasını engellemiş olduğundan, büyük âlimlerin de dikkatini çekmiştir. İşte bu durum, eser üzerinde ciddî çalışmalar yapılmasına ve çok değerli şerh eserler vücûda getirilmesine vesîle olmuştur. Ki bunlardan, ilerde ayrıca bahsedilecektir.

DEĞERLENDİRİLME (I. Bölüm)

Tayyibetu'n-neşr'i değerlendirmek, ya da onun önemini belirtmek ihtiyâcını duyan bâzı ilim, fikir ve san'at adamları, bu kitab hakkındaki görüşlerini, manzûm ve nesir haldeki sözleriyle dile getirmişlerdir. Özellikle belirtmek gerekir ki bu zevât, eserin mensûbu olduğu sâhânın elbetteki yabancıları değillerdir. Bunlar, **Tayyibe**'yi sâdece görmekle yetinmeyen, üstelik okuyan ve okutan, hattâ üzerinde ilmî çalışmalar yapmak sûretiyle, onun inceliklerini aynel yakîn görebilen zabt ve sika vâfına sâhib, sağlam şahsiyetli bilginlerdir. İşte bu şahsiyetlerden bâzılarının, Tayyibe hakkındaki görüşlerini burada nakl ve zikr etmek istiyoruz:

I- NUVEYRÎ'NİN GÖRÜŞLERİ

Nuveyrî'nin, Tayyibe ile ilgili görüşleri, şu sıraya göre yer almaktadır:

1. Nuveyrî'nin İbnu'l-Cezerî ile buluşması.
2. Nuveyrî'nin İbnu'l-Cezerî'yi tanıtması ve ondan Tayyibe tarîkiyle kırâ'at ilmi okuması.

(Bakınız: Dr. Muhammed Reşad Halife, el-Kirâ'ātu'l-mutevâtira ve menziletuhâ mine'l-eahrufi's-seb'ati, 66-67, Kâhira, 1980.) Bu Arabca metni daha görmeden, **Ferşu'l-Hurûf** deyimini biz, şöyle anlatmağa çalışmıştık: Kur'ân-ı Kerim'in sûrelerini sıra ile ele alıp, âyet âyet incelemek sûretiyle, bulunacak kırâ'at ihtilâflarını tesbit etmek ve bunların hangi râvînin rivâyetine dayandığını, ayrı ayrı veyâ gurublar hâlinde belirtmekten ibârettir. (Bakınız: Ali Osman Yüksel, Kırâ'at Ilminde İbnu'l-Cezerî, (Hayâtı-Eserleri) ve Tayyibetu'n-Neşr, 243 ve 562).

3. Nuveyrî'nin Tayyibe'yi şerh etme yoluna yönelmesi.
4. Nuveyrî'nin Tayyibe hakkında sâhib olduğu kanâatı.
5. Nuveyrî'nin Tayyibe'yi şerh etmesini ricâ edenlere verdiği cevaplar.
6. Nuveyrî'ye Tayyibe'yi şerh ettiren gerçek âmil.

1. NUVEYRÎ'NİN İBNU'L-CEZERÎ İLE BULUŞMASI

Meymûn'da, 801 (1398)'de doğan Ebu'l-Kâsım Muhammed b. en-Nuveyrî (857/1453), 28 Receb 828 (1424)'de, hac farîzasını edâ için, Mekke-i Mükerrreme'ye, oradan da, Resûlü Kibriyâ (as)'ı ziyâret için, Medîne-i Münevvere'ye geçmiş ve tekrâr Mekke'ye dönmüştü. İşte bu sıralarda, Mekke'de mücâvir bulunan İbnu'l-Cezerî (833/1429) ile buluşuyor.⁵

2. NUVEYRÎ'NİN İBNU'L-CEZERÎ'Yİ TANITMASI VE ONDAN TAYYİBE TARİKİYLE KİRÂ'AT İLMİ OKUMASI

Nuveyrî, durumu şöyle anlatıyor: Mekke'ye geldiğimde, zamânın imâmı ve meyvesi, küçüklükle büyüklük arasındaki mesâfeyi kaldırarak, küçükleri büyüklerle konuşturan, vaktinin hâfızı ve asrın muhakkiki, salâhiyetli bir öğretmen ve öğüt-kâr bir dost olan İbnu'l-Cezerî ile buluştum. Allah, O'nun ömrünü uzatsın ve O'nu, cennetinin ortasında iskân etsin. Kendisinden en-Neşr, et-Teakrîb ve et-Tayyibe adındaki üç eserinin muhtevâsına göre, Kur'ân-ı Kerîm'den bir cüz Kırâ'at İlmî okudum. Kalan cüzler için de bana icâzet verdi.⁵

3. NUVEYRÎ'NİN TAYYİBE'Yİ ŞERH ETME YOLUNA GİRMESİ

Biraz önce de belirttiğimiz gibi; Nuveyrî, Mekke'de İbnu'l-Cezerî ile görüşüp, O'ndan Tayyibe tarîkiyle bir cüz Kırâ'at İlmî okuduktan ve icâzet aldıktan sonra; Kudüs'e gitmek üzere ayrılıyor. Olayı anlatırken şöyle diyor: Sonra Allâh'ın kudretiyle felâketlerden korunmasını arzû ettiğim büyük şehir Kudüs'e gittim. Buraya gelişimin sebebi, Adnan oğullarının büyüğü Süleyman (as)'ı ziyâret etmektir. Bu işimi bitirdikten sonra, İbrâhim Halîlullâh (as) ile Beytu'l-Mukaddes ve civârındaki mübârek yerleri de ziyâret edip **Gazze** şehrine geldim.⁶

⁵ Nuveyrî, Tayyibe Şerhi, 1b.

Ğazze o zaman öyle bir yerdi ki, burada, özellikle Kırâ'at İlminde ileri mertebelerde bulunan mütehasşis âlimlerden müteşekkil, kalabalık bir cemâat bulunmaktaydı. Bunlardan bir kısmı, bütün işlerini bırakmış, ta'lim ve tadrîs ile meşgûl olurlarken, bir kısmı da, Kırâ'at İlminde daha fazla ileri gitmek için ciddî gayretler sarfeden bir talebe halkası oluşturmuşlardı.

İşte bu ilim merkezi Ğazze'de, bu âlimler ve talebeler arasında, çalışmalarının detaylarını incelemek niyetiyle bir süre bulundum. Böylece, Allah Te'âlâ Hazretleri, Kırâ'at İlminin eğitim ve öğretimini gölgeleyen perdeleri, sözünü ettiğim talebeler lehine açmış oldu.⁶

Bu müddet zarfında, Ğazze'deki ilmî çevreler tarafından Nuveyrî yeterince tanınmış olmalıdır ki, o zaman Ğazze medreselerinde ders kitabı olarak okunmakta olan **Tayyibe**'ye, kendisinden şerh yazması ricâ edilmiştir.

4. NUVEYRÎ'NİN TAYYİBE HAKKINDA SÂHİB OLDUĞU KANÂAT

Nuveyrî, Ğazze'deki ilmî çevrelerin kendisinden, Allâme Şemsuddîn el-Cezerî'nin, "**Tayyibetu'n-neşr fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr**" isimli eserine bir şerh yazmasını istediklerini bildirdikten sonra, sözlerine şöyle devâm etmektedir:

Çünkü Ğazze medreselerindeki talebeler, Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli okunuş tarzlarını öğrenmek için, Tayyibe tarîkından okuyorlar ve anlamakta oldukça zorlanıyorlardı. Eğer Tayyibe'ye bir şerh yazılmayacak olursa, Kırâ'at İlmini öğrenmeğe kâdir olamayacaklarını ileri sürüyorlardı. Bundan dolayı da, bulunduğum her yerde, benden bu işi yapmamı istirhâm ediyorlardı.⁷

İşte bu istirhamlar, Tayyibe üzerinde yapacağımız çalışmayı, hac farızası ölçüsünde, bize bir vecibe olarak yüklemiştir. Bu vazîfemizi gerçekleştirecek bir ön çalışmaya başladığım zaman, gördüm ki **Tayyibe**, çözülmesi güç bir düğündür. Onu, mükemmel bir zeyl ile şerh edebilmek isteyen kimse için, her şeyden önce Kırâ'at İlminin, bütün fen ve kâidelerini öğrenme istikâmetinde bir arzûsu bulunması yanında, bu ilmin mes'elelerindeki fayda dolu nükteleri çözmeyi amaçlayan bir gayre-

6 Age., 2a, Üsküdar Hacı Selimağa Ktb. Nu: 16.

7 Age. ve yer.

tin de, kezâ şâha kâlmış olmasının şart olduğuna inandım.

Ayrıca, bu önemli işi yapacak olan zâtın, itnabtan kaçarken, îcâza da yeltenmemesi gerektiğine **Tayyibe**'nin îcâzından dolayı üzerini gölgeleyen sır ve tılsımların iyice hal ve fasl edilmesinin lüzûmuna kânfî olmasının da, şart olduğunu tesbît ettim. Ancak bu şartlara sâdik kalındığında **Tayyibe**'nin, îcâzın şiddetinden ve bir bilmeceler manzûmesi olma hüvviyetinden kurtulabileceğini tasavvur ettim. Bütün bunlarla berâber, onun hakkında:

كل لفظ منه روض من المني و كل سطر منه عقد من الدر

şeklindeki değerlendirmemi yapmaktan da kendimi alamadım.⁸

Nuveyrî, bir görüşünde de, Tayyibe hakkında şöyle söyler: Allah'ın, kendisini sevaplara ğark etmesini dilediğim İbnu'l-Cezerî, kasîde şeklindeki bu eserini ihtisâr (kısa yapmak) için o kadar mübâlağa yapmıştır ki; hacminin çok küçük olmasına rağmen eser, Kırâ'ât-ı Âşere'nin tamamını ve bir çok tariklerini, harflerin mahraç ve sıfatlarını, bâzı özel tecvid konularını, vakf ve ibtidâ bahislerini ve daha başka nice kırâ'at mevzûlarını ihtivâ etmiştir.

İşte bu tür bir ihtisardan dolayıdır ki zarûret, müellifi, asla muhâlif bâzı olayların irtikâbına sevk etmiştir. Bunlar da, ya Aruz ya kâfiye, ya da Arabca ile ilgili hususlardır. Fakat hepsi, diğer Arab fusâhâsının diğer eserlerinde uyguladığı edebî olaylardandır.⁹ Ki biz, bu edebî olaylara, ileride ayrıca temâs edeceğiz. Nuveyrî'nin işâret etmek istediği bu ihtisar olayına, Nâzımı Tayyibe İbnu'l-Cezerî de, şu sözleriyle dikkatleri çekmiştir:

(و هذه ارجوزة وجيزة جمعت فيها طرقا عزيزة)¹⁰

5. NUVEYRÎ'NİN TAYYİBE'Yİ ŞERH ETMESİNİ RİCÂ EDENLERE VERDİĞİ CEVAPLAR

Nuveyrî, Tayyibe'nin şerh edilmesini kendisinden istihâm edenlere, onu tetkik ettikten ve yukarıda belirttiğimiz kanâatlara sâhib olduktan sonra, şu cevapları vermiştir:

8 Bu değerlendirmenin dilimize çevrilmiş anlamı şöyledir: Tayyibe'den her bir lafız, ulaşılmaz güç bir ideal bahçesi ve onun her bir satırı da, inci'den yapılmış bir gerdanlıktır. O, orijinal bir şaheser ve bir çok sırrın düğümlendiği bir tılsımdır.

9 Nuveyrî, age, 7b.

10 Tayyibe'nin beyitleri, tarafımızdan ve farklı nüshalarından sayılıp numara verilmiştir. Bu beyit, 55 numaralı beyittir. Bakınız: A.O. Yüksel, age, 345. Beyitin anlamı: Bu (Tayyibe), çok veciz bir eserdir. bunda kadri yüce, delâlet ve işâreti (şümullü), çok nâdir görüş ve rivâyetleri topladım.

Akıllı odur ki, amelini ölümden sonrası için yapar. Ömrü gelip-geçmeden, Allah yolunda kendisine fayda verecek işlerle uğraşır.

Sizin, bu talebinizi karşılayacak zamânım yoktur. Zîrâ beni, bu işten alıkoyacak meşgûliyetim çoktur.

Allah'dan başkası için yapılacak işler, sâhibinin yüzünü kızartır. Oysa kâlbler, hased illetinden tasfiye olunmuş değildir.

Tayyibe'yi şerh etmek, bana göre çok önemli bir mes'ele ve çok büyük bir iştir. Çünkü, bu yoldaki araştırmasıyla açmış olduğu çığırdan gidebileceğim bir kimse bilmiyorum.¹¹ Dolayısıyla da Tayyibe'yi, altına girilmesi tehlikeli bir dağ olarak görüyorum. Sonra, bizim bunu gerçekleştirecek metamız, (âlet, edevât ve bilgimiz) az, zihnimiz de yorgundur. Daha da önemlisi, bu zaman, öyle bir zaman olmuştur ki; Kırâ'at İlminin mekteb ve medreseleri battal edilmiş; kaynakları kurutulup yok edilmiştir. Ülkesi yıkılıp, mevsimleri değiştirilmiş ve harâbeleri bile, toprakların altına gömülmüştür. Parlamağa başlayan fazîlet güneşleri, tekrar batmağa yüz tutmuş; işin ehli olan âlimler; ilim ve fazîlet kaynaklarının (kaybolması,) bir çok âlim ve akıllı kimselerin hallerindeki değişiklikler yüzünden, üzüntü ve esefle, inzivâ hayâtına çekilip, karanlık köşeleri vatan tutmuşlardır.

İşte böylece, onların bu yüce hizmete sırtlarını dönüp kaçtıkları içindir ki, ahâli bizden Tayyibe'yi şerh etmemizi, ısrarla isteyip durmaktadır. Bütün bu durumları dikkate alarak, kendimi bu büyük tehlikenin içine attım. Bir fırsat bulup, Tayyibe'ye yeniden bir bakış yaptım. Gördüm ki O, tahsil erbâbının düşündüğü gibi, üstü kapalı, zor anlaşılabilen, son derece mükemmel ve orijinal bir bedi'adır. Sonra, bir hamle daha yaptığım zaman, o üstü kapalı mânâların, teker teker çözüldüğüne ve işkâlin (müşküllerin) zâil olmağa başladığına şahid oldum. Üçüncü defâ yaptığım müteââlâda ise, kat bekat örtüler altına saklanıp bekleyen nice mânâların, yuvalarından fırlayıp meydanlara döküldüklerini, zelîl ve esîr olarak bize teslim olduklarını seyrettim.

Neticede, durum o hâle geldi ve Tayyibe'deki rumuzlar o kadar zayıf düştü ki; benim bu fendeki garipliğime; hiç bir arkadaşımın olmayışına; kendisini örnek edinebileceğim bir ön çalmanın yapılmamış olmasına; bilmediklerimizi kendisinden sorduğumuzda, daha iyi ve doğrusunu bize

¹¹ Nuveyrî'nin bu ifâdelerinden anlaşılıyor ki; İbnu'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekr Ahmed (859/1454) tarafından, Mısır'da, 807/828 yâni, 1404/1424 târihleri arasında, Tayyibe'ye bir şerh yapıldığından ve adına da, şerh edilen eserin manzûm, şârihinin de müellifin oğlu olması hasebiyle, "İbnu'n-Nâzım" tesmiye olunmasından haberi yoktur. Oysa Nuveyrî, Tayyibe'yi 830-832 tarihleri arasında şerh etmiştir. (Bk. Ebû Bekr Ahmed, Şerhu't-Tayyibe, 3-4 ve 430; Nuveyrî,

söyleyecek bir üstâdın bulunmayışına rağmen, nükteler çözülmeye ve lafızlar mânâlarını boşlamağa başladı. böyle olmakla beraber, zaman zaman da, Tayyibe'yi şerh etme işinden, ebediyyen vazgeçip hidâyetin daha açık olarak belirmediği ibâdetlerle uğraşma durumuna düşüyordum. Lâkin, Tayyibe'yi tekrar tekrar gözden geçirmem, hem nefsimi ıslâh ediyor, zikir ihtiyâcımı gideriyor, hem de çok gizli mânâların keşfine vesile oluyordu.¹²

6. NUVEYRÎ'YE TAYYİBE'Yİ ŞERH ETTİREN GERÇEK ÂMİL

Nuveyrî, Tayyibe'yi şerh etmemek için pek çok mazeret aramış ve bulmuştur da.. Bunları özet olarak sunacak olursak, O'nun ne kadar haklı olduğu meydana çıkacaktır. Şöyle ki:

a) Tayyibe, Kırâ'at İlmi'nin bir çok fen ve kâidelerini içinde toplayan bir muammâdır.

b) Tayyibe, ciddî bir hırs ve tamâ' olmadan anlaşılması mümkün olmayan bir kitaptır.

c) Tayyibe, son derece veciz lafızlar içerisine, pek çok kırâ'at mes'elesinin ustalıkla yerleştirilmiş olduğu bir nükteler mecmuasıdır.

d) Tayyibe'nin her bir lafzı, ulaşılması güç bir ideal bahçesi ve onun her bir satırı, inci'den yapılmış bir gerdanlıktır.

e) Tayyibe parçalandığında, hiç bir işe yaramayan bir mükemmeldir.

f) Tayyibe, altına girilmesi tehlikeli bir dağdır.

g) Tayyibe, bir çok sırrın, içinde saklandığı bir tılsım yâni, sihirleyici, etkileyici ve müessir bir güçtür.

h) Tayyibe; ehlietsizliğimiz, meşgûliyetimiz, zihin yorgunluğumuz, garibliğimiz, arkadaşsızlığımız, bilmediklerimizi soracak bir üstâdın bulunmayışı gibi sebebler yüzünden, şerh etmemize imkân vermeyen, orijinal bir san'at eseridir.

Görülüyor ki Nuveyrî, önce maddî sebepleri göz önünde bulundurmuş ve bunların hepsi de O'nu, Tayyibe'yi şerh etmekten caydırmıştır.

Ne var ki O, bir de mânevî sebeplerin varlığına bakmış, yâni durumu bir de mes'ûliyyet açısından değerlendirince görüşü değişmiştir. Kendisinden dinleyelim:

İşi bir de mes'ûliyyet açısından müzâkere edince gördüm ki; din

kardeşlerimizin, Tayyibe'yi şerh etme arzûsuna karşı: "**Hayır! Olmaz!**" diyerek, onlardan emeğimizi esirgemiş olacak olursak; onlar da Allâh'ın huzûrunda, bunu bizim aleyhimize mes'ele yaparlar. Bu biir..

İkincisi, eğer yapacağımız iş (şerh), doğru ve sevap olursa bu, Allah'ın bize bir lütfu olur. Hatâ ve yanlış olursa bu da, benim kâsır anlayışımın bir eseri olarak kalır.

Üçüncüsü ve daha önemli olanı da şudur ki; bu işi, liyâkatle yapabilecek olan âlimlerimizin, Allah'ın rahmetine kavuşmuş bulunması ve, iki cihânın efendisi Rasûlü Kibriyâ (as)'ın: "Kim ki, kendisinde bulunan bir ilim, insanlar tarafından kendisinden istenir de, bu onlardan esirgenir ise, Allah o kimseye, kıyâmet gününde, cehennem âteşinden bir gem vuracaktır." buyurmuş olması,¹³ şimdilik Tayyibe'yi bizim şerh etmemizi mecbûriyet hâline getirmektedir. İşte bu nasların yüklediği mes'ûliyetimizin idrâkiyledir ki, 830 (1426) senesinde Tayyibe'yi şerh etmeğe başlayıp 832 (1428) yılının Rabûlevvelinde bitirdim.¹⁴

II- ŞÂİR NEVÂCÎ'NİN GÖRÜŞLERİ

Tayyibe hakkında görüş bildiren ikinci âlim, Dil ve edebiyatçı, şâir Şemsuddîn en-Nevâcî (860/1455)'dir. Mısır'lı olan bu -yazar,¹⁵ İbnü'l-Cezerî'nin Mısır'da bulunduğu bir sırada, O'nu ve Tayyibe'sini kastederek şöyle söylemiştir:

و أيا شمس علم بالقراءات اشرفت
و حقا قد من الآله على مصر
و ها هي بالتقريب منك تضرعت
عبدا و أضحت و هي طيبة النشر¹⁶

Ey kırâ'atları aydınlatan ilim güneşi! Hakkında da senin, seni Allah, Mısır'a lütfetti. Ve işte Takrîb(u'n-neşr) de senden doğup bir köle gibi boyun büktü.¹⁷ Ve işte Tayyibetu'n-neşr ise, kuşluk vakti gibi aydınlık oldu.

13 Ebû Dâvûd, Sünen, İlm, 9 (4/67-68); Tirmizî, Sünen, 'İlm, 3 (H. Nu: 2649); el-Bağdâdî, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm (741/1340), Lübâbu't-te'vîl fi me'ânî't-Tenzil (Tefsîru'l-hâzin), 1, 3, 54, Halep, 1317.

14 Nuveyrî, age., 2b. Bu nakilleri terceme ederek aktardığımız şerhden, İstanbul kütübhanelerinde gördüklerimiz arasında, şu üçü önemlidir:

a) Süleymâniye Ktb. İbrâhîm Efendi Ksm. nr. 25.

b) Nurosmâniye Ktb. nr. 77.

c) Üsküdar Haciselimağa Ktb. nr. 16.

15 Ferdinan Tütül, el-Muncid fi'l-edeb ve'l-ulûm, Nevâcî maddesi.

16 Serkis, Yûsûf Elyan, Mu'cemu'l-matbû'âti'l-Arabiye ve'l-muârrabi, 1, 63, Kâhire, 1928; Ramîli, Ebu'l-Vefâ (Ebu's-Salâh) Ali b. Muhsin es-Se'îdî, el-Minehu'l-ilâhiyye bi şerhi Dürrati'l-mudiyye, 26b.

17 İnu'l-Cezerî'nin, bu isimde ve matbû bir eseri de vardır.

III- İSTANBUL KADISI'NIN GÖRÜŞLERİ

İstanbul'un fethiyle birlikte, Fâtih Sultan Mehmed Han Hazretleri (886/1481) tarafından, Sivrihisar'dan getirtilerek, İlk İstanbul Kadısı tââyîn edilen "**Kasîde-i Nûniyye**" yazarı, Hızır Bey b. Celâleddîn (863/1458) ile, Tayyibe'nin yazarı İbnu'l-Cezerî (833/1429) arasında vukû bulan bir tebrikleşme olayında, Tayyibe ve müellifi hakkında, Hızır Bey'in nâzım üslûbuyla, görüşlerini şu mısralarla dile getirdiğini görüyoruz:

(لو كان في بابه للنظم مفخرة * ألفت في مدحه الفا من الكتب
لكنه البحر في كلّ الفنون فما / اهداء درّ الى البحر من الادب)

Tayyibe gibi manzum bir eser yazmak, eğer İbnu'l-Cezerî nazarında bir iftihar sayılıydı; O'nu, şâirliğinden dolayı övmek için, binlerce kitab yazılırdı. Lâkin O, bütün ilim dallarında bir deniz gibidir. Bundan dolayı da, denize inci bağışlamak edebten değildir.¹⁸

İbnu'l-Cezerî, övgü dolu bu sözlerin altında kalmamıştır. Aynı üslub ve aynı kelimelerle yaptığı cevâbî mukâbelesinde, Hızır Bey için şunları söylemiştir:

(في درّ نظمك بحر الفضل ذلج / و در نظمك عقد في طلي الادب
الدرّ في البحر معهود تكوّنه / و البحر في الدرّ يدي غاية العجب)

Senin bu sözlerinin terkîbinde (dizilişinde), fazilet denizinin coşkusu vardır. Ve senin bu şiir sözlerin, edeb (ve edebiyât) meydanlarında bir gerdanlıktır. Bilirsiniz ki inci, denizlerde oluşur. Denizlerin incilerde oluşması ise, son derece şaşırtıcı bir olaydır.¹⁸

IV- DR. SALÂHUDDİN EL-MUNECCİD'İN GÖRÜŞLERİ

Dördüncü değerlendirme, mukâyeseli bir değerlendirmedir. Abdulkâdir İbnu Muhammed en-Nüâymi (927/1520)'nin, "**Dûru'l-Kur'âni fi Dimeşk**" adındaki değerli eserini, bir takım ekler ve tâliklar yapmak sûretiyle düzeltip tahkîk ederek neşr eden¹⁹ Dr. Salâhuddîn el-Muneccid, adı geçen esere yazdığı mukaddimede (s. 14, 15 ve 16), Ebû'l-Kâsım Muhammed eş-Şâtîbî (590/1193)'nin, "Şâtîbiyye" diye bilinen "Hırzu'l-emânî ve vechu't-tehâni" adındaki eserini (ki bu da manzum bir eserdir); muhtevâ zenginliği ve Kırâ'at İlmi'ne şumulleri bakımından,

18 Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafa (968/1561), Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, fi ulemî't-t-d-Devleti'l-Usmâniyye, 1, 104-105, Beyrut, 1973.

19 İstifâde ettiğimiz baskı, Beyrut, 1982 târihli 3. baskıdır. 2. baskısı, Beyrut, 1973; ilk baskısı da, Dimeşk, 1946 târihlidir.

İbnu'l-Cezerî'nin Tayyibesiyile mukâyese edip inceledikten sonra; Tayyibe'nin muhtevâsını özetleyen şu beyitleri zikreder:

(و هذه الرواة عنهم طرق
اصحها في نشرنا يحقق
بائنين في اثنين و الأربعة
فهى زها الف طريق تجمع)²⁰

Sonra da der ki:

(و كل هذه مذكورة فى طبيته ، بخلاف الشاطبية ... فهى إذن جزء صغير من الطيبة ، و أين الشاطبية من الطيبة ؟ وقد ذكرت هذا ليدرك الفرق بين هذه و تلك.)

Bütün bunlar, Cezerî'nin Tayyibe'sinde mevcutken, Şâtıbiyye'de yoktur. Bu bakımdan da Şâtıbiyye, Tayyibe'nin küçük bir parçasıdır. Tayyibe'ye kıyasla, Şâtıbiyye nedir ki?.. Ben bu hususları, bu iki kırâ'at kaynağı arasındaki fark idrâk olunsun diye ifâde etmiş oluyorum.²¹

V- ÂŞIKKUTLU EFENDİ'NİN GÖRÜŞÜ

Tayyibe hakkında, isâbetli görüş beyân edenlerden bir âlim de, merhum Tayyibe üstâdımız Hacı Mehmed Rüşdü ÂŞIKKUTLU Efendi (öl. 29.9.1980)dir. Tayyibe'yi Türkiyemizde bir çok kişiye okutan bu üstâdımız, 48 yıllık Kırâ'at İlmi üstadlığı tecrübesine dayanarak, bu kitab hakkında şunları söylemiştir:

Aşere ve Tekrib vücûhâtından haberi olmayanlar, Tayyibe'nin ifâdesinden, rumûz ve sâiresinden anlayamazlar. Fakat, Aşere ve Takrib ilmini kavrayarak okuyanlara, Tayyibe'nin mânâlarının dersi verilirken, en ufak bir işâretinin dahî, nasıl netice vereceğini, kolaylıkla anlarlar. Tayyibe, Kırâ'at İlmini, beşer tâkatıyla okuyanlara âid bir eserdir. Bu ilmi bilmeyenlere, bu eserin ifâdeleri, ne kadar tafsîlâtlı anlatılırsa anlatılsın, daha fazla şaşırılmalarına sebep olur.²²

TARİKLAR VE MESLEKLER (II. Bölüm)

Tayyibe'nin değerlendirilmesine yönelik, bir önceki bölümde nakletmeğe çalıştığımız görüşlerden bilhassa sonuncusunda anlatılmak istenen "Aşere" ve "Takrib" Vücûhâtı, veyâ "Aşere ve Takrib" ilmi gibi kavram-

²⁰ Bu beyitler, Tayyibe'nin 34 ve 35'nci beyitleridir.

²¹ en-Nüaymî, Abdulkâdir b. Muhammed, Dûru'l-Kur'ân fi Dimeşk, s. 14, 15, 16.

²² Âşikkutlu, M.R., Tayyibe'nin Elfaz Mânâsı, mukaddimesi. Âşikkutlu üstâdımızın diğer eserleri de şunlar: 1) Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe; 2) Aşere ve Takrib Kâideleri; 3) Aşere Vücûhâtı Süretleri. Bu eserlerin özellikleri, Üstâdın kendi el yazısıyla ve Osmanlıca olarak yazılıp teksir makinasında çoğaltılmaları; ikincisi de, Kırâ'at ilmi dalında en güvenilir Türkçe eser olmaları; bir de Diyânet İşleri Başkanlığı arşivlerinde bol miktarda bulunmalarıdır.

ların açıklaması bâbından olarak, iki önemli nokta üzerinde, bir ara bölüm hâlinde durmamız gerekiyor. Bunlardan birincisi, Kırâ'at İlminde Tariklar; ikincisi de, Kırâ'at İlminde Meslekler.

I- KIRÂ'AT İLMİNDE TARIKLAR (I. Kısım)

İbnu'l-Cezerî tarafından:

(علم بكيفية أداء كلمات القرآن و اختلافها بعزو الناقله)

sözleriyle târif edildiğini gördüğümüz Kırâ'at İlminde,²³ Tarikları anlatmadan önce, bu "**Tarik**" kelimesinin hangi mânâlara kullanıldığına bir bakmamız gerekir.

Bilindiği gibi, tarik lügatta yol demektir. Usûl ve metod ya da yöntem mânâlarına gelir. Bu mânâları, Kırâ'at İlmiyle ilişkilendirdiğimizde ise, durum şöyle olur:

Kur'ân-ı Kerîm'in okunuş tarzları yâni kırâ'at vecihleri, ilk kaynaktan daha sonraki nesillere aktarılırken, Asr-ı Saâdet'e yakınlıklarıyla da ilgili olarak, adına "**Kırâ'at, Rivâyet ve Tarik**" denilen bâzı odak noktaları oluşur. Bu noktalar, bir su kanalı üzerindeki durultma ve arıtma çukurları veya bir elektrik hattı üzerindeki trafo merkezleri ya da boğatlar gibidirler. Meselâ su için barajlar, göletler, sarnıçlar, bunların daha küçük ve daha büyükleri, hep suyun temizlenmesi, durulması (berraklaşması) ve istenilen yerlere kolaylıkla dağıtılması maksadıyla, tabii veya sunî olarak oluşturulan bir nevi enerji ve güç kaynakları oldukları gibi; aynı şekilde, Kırâ'at İlmi üstadları da, bu ilmin toplandığı, depolandığı, yanlış ve doğrularının ayıklandığı ve bütün sâfiyetiyle, canlı olarak ve de kesintisiz (mütevâtir) bir akımla, aktarıldığı bilgi merkezleridirler. Bunlar bilgi boyutları, bu işe ayırabildikleri zaman ve emek, bu işin icrâsıyla ilgili yatkınlıkları (edâ kâbiliyyetleri); zabt (alabilme ve aktarabilme) güçleri ve bir de, öğrenci çekebilme yöntemlerine ve en önemlisi, icâzetlerine (işî iyi yapabilecekleri onayına) göre, bir takım ünvanlar almaktadırlar. Meselâ İmam, Kârî, Kurrâ, Mukrî, Muntehî, Mütevessit, Muhtedî, Arîf, Hâfız, Re'îsu'l-Kurrâ, Şeyhu'l-Kurrâ ve Sâhibu'l-Meslek gibi sıfatlar bunlardandır. Kezâ Râvî ve Tarik da bunlar arasındadır.²⁴ Biz bunlardan sâdece "**Tarik**" kelimesinin, Kırâ'at İlmi istilâhı ve tanıtmaya çalıştığımız Tayyibe'nin de izâfî bir vasfî olması hasebiyle, hangi anlama geldiğini anlatmakla yetiniyoruz:

23 İbnu'l-Cezerî, Muncidu'l-mukrî'n ve murşidu't-tâlibîn, 3, Beyrut, 1980. Verilen târifin tercemesi: Kırâ'at İlmi; Kur'ân-ı Kerîm'in kelimelerinin teleffuz şekillerini ve bunların çeşitlerini, râvilerine isnâd ederek bildiren bir ilimdir.

24 Bu terimlerin özel anlamları, Kırâ'at kaynaklarında mevcuttur.

Bir kırâ'at bilgisi eğer, bu dalda "**İmam**" mertebesinde olan bir âlime atfedilirse, bunun adına "**Kırâ'at**" denir. O bilgi eğer, o imamın rivâyetleriyle meşgûl olan bir talebesine nisbet edilirse, bunun adı da "**Rivâyet**" olur. Aynı bilgi eğer, bu talebe dediğimiz âlimin talebelerine izâfe edilirse, işte buna "**Tarik**" ismi verilir. Artık, ne kadar aşağı giderse gitsin, bu isim değişmez.²⁵ Demek oluyor ki "**Kırâ'at**"; İmam ve Mukrî anlamına da kullanılan **Kârî**'nin rivâyetleri; **Rivâyet**, Kârî'nin talebelerinin yaptığı nakiller; **Tarik** da, -tâbir câiz ise- 2.3. ve daha sonraki âlimlerin yaptığı rivâyetlerdir. Daha basit bir ifâde ile **Tarîk**'ın iki anlamı vardır:

1) Bir kırâ'at imamının, ilk râvîlerinden sonra yer alan ve rivâyet zincirinde, bu ilklerden rivâyette bulunan âlimler ve bunların, Kur'an vücûhâtı olarak rivâyet ettikleri teleffuz olayları..

2) Bir eğitim ve öğretim metodu olarak, özellikle Kırâ'at âlimlerinin, zorunlu veya ihtiyârî bir şekilde, Kırâ'at İlmi derslerini anlatırken tâkîb ettikleri program, müfredât ya da, her hangi bir kırâ'at kitabının muhtevâsından veya bu zikredilenlere, öğretimin sıhhatine yönelik olarak yapılan metod ilâve ve eksiltmeleridir.

İşte bunlardan bâzıları:

- 1- İnfirad Tarîkı. (Tek tek okutma usûlü).
- 2- Cemû'l-cümü'. (birden başlayıp, her hatme bir hatim ilâve yöntemi)
- 3- İndirac Tarîkı. (Bütün Kârî ve Râvîleri birlikte okutma yolu)
- 4- Sebâ Tarîkı. (Yedi kırâ'at muhtevâlî kitablari okutma işi)
- 5- Aşera Tarîkı. (On kırâ'at muhtevâlî kitablari okutma olayı)
- 6- Takrib Tarîkı. (özellikle Tayyibe'yi okutma mes'elesi)
- 7- Mısır Tarîkı. (Şâtıbiyye Tarîkı).
- 8- İstanbul Tarîkı. (Teysir Tarîkı)

Gelelim bu metodların, Kırâ'at İlmi eğitim ve öğretimindeki yer ve târihcelerine:

1- İNFİRAD TARİKİ

İnfirad, işleri birer birer, sıra ile yapmak demektir. Kırâ'at İlmi terimi olarak ise; her kırâ'at ve hattâ her rivâyeti, birbirine karıştırmadan, ayrı ayrı okuyarak birer hatim indirmek anlamına geliyor. Asrı

²⁵ Muhammed Sâlim Mühaysin, el-Muhezzeb fi'l-Kırâ'ati'l-Aşr ve tevcîhihâ min tarîkı Tayyibeti'n-neşr, I, 25, Kâhira, 1969. (İbnu'l-Cezerî'nin en-Neşr'i, II, 199-200'den naklen).

Saâdet'te, Kur'ân'ın eğitim ve öğretiminde bu usül kullanılıyordu. O devirde birden fazla kırâ'atın bir kişi tarafından karışık olarak (cemân) okunduğuna dâir bir tatbîkât olmamıştır. Sonraki ilk dört asırda da, tatbîkât bu şekilde devam etmiştir.²⁶

Tayyibe sâhibi der ki: Kırâ'at imamlarından hiç birisi, te'liflerinde bu konuya girmemişlerdir. Ebu'l-Kâsım **es-Safrâvî** (636/1238), **el-İlân** isimli eserinde, çok kısa olarak değinmiş ise de. Oysa bu konu (bab), faydası çok büyük bir konudur. Bilinmediği takdirde de, tehlikesi o nisbettedir... Binâenaleyh, bu bâbın iyi bilinmesi lâzımdır.²⁷ İşte bu önemli usül konusuna, **en-Neşr**'de geniş yer veren **İbnu'l-Cezerî**,²⁸ Tayyibe'sinde, sâdece şu iki beyitle yetinmiştir:

قد جرى من عادة الأئمة
حتى يؤهلوا بجمع الجمع
أفراد كل قارئ بختمه
بالعشر أو أكثر أو بالسبع

Kırâ'at İmamlarının, kırâ'atları öğretme âdeti; her Kârî ve Râvî'nin kırâ'atını (okuduklarını) bir hatimle infirâd edip okumak şeklinde ce-reyân ederdi. Tâki öğrenci Aşere'yi, Sebâ'yı ve bunlardan daha çoğunu, bir hatimde birden okuyarak, "**Cem'u'l-Cümü'a**" ehliyet kesbedebilsin.²⁹

2- CEM'Û'L-CÜMÛ'

Sâdece İbnu'l-Cezerî tarafından kullanıldığını gördüğümüz bu metod şöyle anlatılmaktadır: Öğrenciye, önce İmam Nâfî'nin 1. ve 2. râvîleri için birer hatim indirtilir. Sonra da, bu iki râvîyi birleştirilerek, bir hatim de Nâfî için yaptırılır. Böylece üç hatim olur. Artık bu minvâl üzere devâm edilir ve kalan diğer dokuz imam için de, böylece üçer hatim indirildikten onra, toplam otuz hatim indirilmiş olur. Böyle bir çalışmanın sonunda ise, bütün bu hatimler birleştirilerek (cem'ân) bir hatim daha yaptırılır ki, işte bu uygulamaya "**Cem'û'l-Cümü'**" denilmektedir.

İşte bu metod, öğrencilerin, ancak İnfirad Tarîkî'nı gördükten sonra yapılacak bir uygulamadır. Yâni İnfirad Tarîkî, öğrenciyi Cem'û'l-Cümü'â, daha doğrusu İndirac Tarîkî'na hazırlamak içindir. Öyle ki bunu yapmayan ve yapamayanlara İcâzet, (kırâ'atları başkalarına öğretme izni) verilmemekte veyâ bu sınavda muvaffak oluncaya kadar, icâzeti ertelenmektedir.

Kırâ'at İlmi tadrîsâtındaki bu yoğun çalışma, bu ilmin en güzel

26 Necâti Tetik, Kırâ'at İlminin Ta'limi, 99, İstanbul, 1990.

27 İbnu'l-Cezerî, en-Neşr fi'l-Kırâ'ati'l-Aşr, II, 194-200; N. Tetik, age., 99-100.

28 Belirtilen yerler.

29 Tayyibe, 425 ve 426'ncı beyitler.

şekilde ifâde edilmesi için üstadlar tarafından gerekli görülen bir hırsın eseri olduğu gibi, öğrencilerin seviyesini yükseltmek ve bilgilerini sağlamlaştırmak husûsunda da etkin bir teşvikten başka bir şey değildir.³⁰

3- İNDİRAC TARİKİ

Lügat mânâsı bakımından indirac; araya alma, sıraya koyma, dizme ve biriktirme şeklinde anlaşılmaktadır. Kırâ'at İlmi terimi olarak ise; Kur'ânî rivâyetleri bir arada ve topluca ve fakat, derecelenmiş bulunan sıralarına riâyete, bir hatimde okumak demektir. Biraz önce bahsi geçen Cem'û'l-Cümû'un ya tamâmının veyâ bir kısmının tatbikâtı da, işte bu tarîki anlatmaktadır. Ancak onun, uzunca bir mukaddimesi vardır. Bunda ise mukaddime, kısa olabileceği gibi, usûl bilgilerini iyice anlamış öğrenciler için, hiç olmayabilir de.

İndirac Tarîkı uygulamasında, ya sâdece vecihler yâni kelimeler üzerinde tesbît edilen kırâ'at farklılıkları esas alınarak, cem olayı bunlar üzerinde icrâ edilir. Ki bu, Mısır âlimlerine hâs bir uygulamadır. Veyâ Şam'lı bilginlerin tatbikâtı olan, vakıftan vakfa okuyarak, okuyuşları aynı olan râvîleri tekrâr etmeksizin, uygulama gerçekleştirilir.

Bu iki tatbikâttan Mısırî olanı, çeşitli kırâ'at vecihlerini kolaylıkla ve sağlam olarak tahsil etmek için, kuvvetli bir metod ise de; bu metod Kur'ân-ı Kerîm'in tilâvetini, asıl matlûb olan "**Husnu'l-Edâ**" çerçevesinden çıkarır. Ki "**Husnu'l-Edâ**" şöyle târif edilmiştir:

(ما الحسن الاداء ، فالمراد منه : تأدية المعنى بلهجة الصوت المناسبة للمعنى بدلا من القراءة الكتابية ذات الربة التي تدل على الكسل و لا تؤدى المعنى ...) ³¹

Sıbyan mekteblerinde (Anaokulu ve İlkokul) mübtedî (acemi) çocukların, mânâları edâ etmediği gibi, tenbellik veren ve uyku getiren bıktırıcı ve dımlı hâlindeki terennümleriyle yapılan bir okuyuşa bedel; mânâlara münâsib tatlı sesler eşliğinde, Hz. Kur'ân'ın mânâlarını icrâ ederek yapılan bir okuyuştur Husnu'l-Edâ. Diğeri yâni Şâmî olanı ise; kırâ'at vecihlerinin ezberlenmesi için geçerli ve kuvvetli bir metod olmasına rağmen, uzun zaman ve bol imkân ister.

İndirac Tarîkı uygulamasının, İbnu'l-Cezerî'nin de taraf olduğu, ancak Şâmî olanında, bu uygulamanın şartları olarak bildirilen şu hususla-

30 Bakınız: İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, II, 205-206; Ebû Bekr Ahmed, Şerhu Tayyibeti'n-Neşr, 190; Nuveyrî, Age., 166a.

31 Abdurrahmân Nahlâvî, Üsûsü't-terbiyeti'l-İslâmiyye, 69, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, târihsiz.

ra riâyet etmek mümkündür ve de gerekli...

- a) Vakf noktalarının haklarına riâyet.
- b) İbtidâ için seçilecek kelime ve harflerin evveli ve âhiri ile olan bağlantılarına saygı.
- c) Kısaca tecvid, fonetik, ses bilimi (elhân), vurgu olaylarıyla birlikte mânâların anlatılması şeklinde anlatılabilecek olan Husnû'l-Edâya dikkat.
- d) Terkib ve telfikten yâni ayrı ayrı kırâ'atlardan bâzı rivâyetleri, birbirine ekleyip bir aş (montaj) oluşturmaktan sakınmak.³²

İNDİRAC TARİKİ'NİN TÂRİHCESİ

İndirac Tarîki'nin uygulanması, Hicrî 5'nci asırdan itibaren görülmeye başlamıştır. Günümüze kadar gelmiş ve el'an da devâm etmektedir. Beşinci asra kadar infirad Tarîki uygulanmıştır. İndirac Tarîki uygulaması, selefîn âdeti olan İnfirad Tarîki'nden bir ayrılış olarak görüldüğü içindir ki, bu tarikle Kırâ'at İlmi tadrîsini mekruh sayanlar olmuştur.

İndirac Tarîki uygulaması, Kırâ'at İlminden az zamanda çok şeyler öğrenmek isteyenlerce, kabul görüp devâm ettirilmiştir. Ancak, bu ilmin üstadlarından hiç birisi, tarik ve rivâyetleri iyice anlamayan kimselerin, İndirac Tarîkiyle öğrenim yapmalarına müsâmaha etmemişlerdir.

Ve fakat İmam Şâtîbî (590/1193)'nin, damâdı Kemal ed-Darîr (661/1262)'e, Yedi Kırâ'at'dan altısını İnfirad Tarîkiyle okuttuktan sonra, kalanları İndirac Tarîkiyle okutmağa başlaması, bu noktadaki gevsemeyi de başlatmıştır. Kezâ, İbnu'l-Cezerî'ye bu tarikle tadrîsi kırâ'at yapan ilk hocası Ebu'l-Me'âlî b. el-Lebbân (776/1374) olmuştur.³³ Bununla berâber;

Hocası Takiyyuddîn es-Sâîğ (776/1374) hakkında: "Hiç kimse bilmiyorum ki, kendisinden 21 hatimle Yedi Kırâ'atı, 30 hatimle, On Kırâ'atı tamamlamadan, Kırâ'at İlmi tahsîli yapmış olsun." diye söz eden İbnu'l-Cezerî,³⁴ diğer bir hocası Emînuddîn Abdu'l-Vehhâb es-Sellâr (783/1381) için de: "Kendisinden Ebû Âmr (154/770) ve Hamza (156/772) kırâ'atlarını, İnfirad Tarîkiyle okuduktan sonra diğerlerini İndirac Tarîkiyle okumak için izin istedim de vermedi." demektedir.³⁵

32 Neşr, II, 201-202; Ebû Bekr Ahmed, age., 201-202.

33 Neşr, II, 196.

34 Neşr, II, 195.

35 Neşr, II, 196 ve devâmı.

Görülüyor ki, daha sonraları, bu usûl ile tadrîsâta devâm edilmiş ve fakat; kırâ'atları, rivâyetleri ve tarikları, biribirine karıştırmayacak kadar güçlü zevât için kullanılmıştır bu izin.³⁶

4- SEBÂ TARİKİ

Kırâ'at imamlarından Nâfi' (169/785), İbnu Kesîr (120/737), Ebû Âmr, İbnu 'Âmir (118/736), Âsım (127/744), Hamza, ve Kisâ'î (189/804) gibi zevâtın kırâ'atlarını konu edinen mensûr veyâ manzûm eserler esas alınarak yapılan Kırâ'at İlmî tahsîli, Sebâ Tarîkı ile yapılmış demektir. Meselâ: İbnu Mucâhid (324/935)'in "Kitâbu's-Sebâ'sı; Ebû Âmr ed-Dânî (444/1052)'nin "et-Teysîr"i ve Ebû Muhammed el-Kâsım b. Fire eş-Şâtıbî (590/1193)'nin "Hîrzü'l-emânî ve vehu't-tehânî"si gibi eserlerinden birisini veya aynı muhtevâlı başka müelliflerin eserlerini ders kitabı olarak tâkîb etmek, Sebâ Tarîkıyla okumak demektir.³⁷

5- ÂŞERE TARİKİ

"Âşere", "On" demek olduğundan; muhtevâsı da "On Kırâ'at" olan eserlerin, Kırâ'at İlmî Ders Kitabı olarak kullanılmasına: "Âşere Tarîkı" denilmektedir. Bu tarik için kullanılan eserlerin, İbnu'l-Cezerî (833/1429)'nin "Tahbiru't-Teysîr" ile "Düurratu'l-müdî'e"si oldğu bilinmektedir. Ki birincisi, ed-Dânî'nin "et-Teysîr"ine; ikincisi de, eş-Şâtıbî'nin "Hîrzü'l-emânî" sine tekmile olarak yazılmıştır. Birincisi mensûr, ikincisi de manzûmdur. Birincisi, meşhûr kırâ'atların Yedi değil On olduğunu müdâfaâ sadedinde yazılırken; ikincisi de, kezâ aynı doğrultuda kaleme alınmıştır.

Ancak, Âşere Tarîkı kaynaklarının yalnız bu iki eserden ibâret olduğunu söylemek te istemiyoruz. Çünkü elimizde, İbnu Mihrân el-İsbehâni (381/991)'nin, İbnu'l-Cezerî'den 452 sene önce yazdığı "el-Mebsût fi'l-Kırâ'âti'l-Âşr"i,³⁸ Ebû Nasr Ahmed b. Abdu'l-Vehhâb el-Bağdâdî (442/1050)'nin "el-Mufid"i; Ebu'l-Feth Osmân b. Şitâ el-Bağdâdî (445/1053)'nin "et-Tizkâr"ı; Ebu'l-Huseyn Nasr b. Abdu'l-Âzîz b. Ahmed el-Fârisî (461/1069)'nin "el-Câmi"i gibi, daha pek çok kıymetli eser, Âşere Tarîkı'nın kaynağını teşkil etmektedir.³⁹

36 Age. ve yer.

37 Muhammed Emin (Molla Efendi) (1275/1858), Ümdetu'l-Hallân fi idâhi Zübdeti'l-irfân, 4, İstanbul, 1287; Hocazâde Ahmed Hilmi, Ravdatu'l-Kurrâ, (Sıratı Mustekîym) Mec. c., 6, sayı: 148, s. 275; İ. Karaçam, Nüzûlu'l-Kur'ân, 248-250; N. Tetik, age., 127-128.

38 Bu eser, Sübey Hamza Hakîmi tarafından tahkik edilerek, Humus'da 1980'de neşredilmiştir.

39 Neşr, I, 75 ve devâmı; Muhammed Emin, age. ve yer.

6- TAKRİB TARİKİ

Osmanlı-Türk âlimlerinden Hocazâde Ahmed Hilmi (1332/1913), "**Takrib**" ıstılâhını şöyle târif etmiştir:

Eimme-i Âşere Kurrâsının (On Kırâ'at İmamının), ruvât ve ruvâtının ruvâtı beyninde (râvîleri ve râvîlerinin râvîleri arasında) hâsıl olan (meydana gelen) mesmû'u ihtilâfâtı cüz'iyeye ve fer'iyeye (1., 2. ve hattâ 3. dereceden işitilen kırâ'at ihtilaflarına) riâyetle, mufasssalan (detaylı olarak) ahzi karâ'ât eylemek (Kur'ân-ı Kerîm'in okunuşlarını tahsîl etmek)tir.⁴⁰

Parantezlerle sâdeleştirmeye çalıştığımız bu târifi, şöylece de ifade etmemiz mümkündür:

Bilinen On Kırâ'ât'ın, imamlarının her birinin râvîleri, râvîlerinin râvîleri ve hattâ bunların da râvîlerine isnâd edilen, farklı-farksız bütün kırâ'at vecihlerinin teleffuz şekillerini, öğrenip-öğretme ilmi veya metodudur **Takrib**.

Bu metod, Kırâ'at İlmi tadrîsâtında müessir bir metoddur. Kaynağı da, İbnu'l-Cezerî'nin üç eseridir. Bu durumu, yine Hocazâde'nin şu sözlerinden anlıyoruz:

Kur'an ilimlerine dâir meydana getirdiği faydalı eserleriyle, büyük bir şöhret kazanan ve aynı zamanda "**Hâtemu'l-Muhaddisîn**" (Muhaddislerin Son Halkası) olarak ta bilinen İbnu'l-Cezerî, cennetmekân Ğâzî Sultan Bâyezîd Hân Hazretleri (806/1403)'nin dâveti üzerine, Hicrî 796 (Milâdî 1395) yılında Bursa'ya gelip, Kırâ'at İlmi'nin tâlim ve tadrîsine başlamış ve **TAKRİB TARİKİ**ndan: "**Neşri Kebîr, Neşri Sağîr**" ve "**Tayyibe**" kitablarını;⁴¹ **Âşere Tarîki**ndan da: "**Tahbîr**" ve diğer kitablarını yazarak,⁴² bu ümmet-i merhûmeyi ihyâ eylemiştir.⁴³

Burada söz konusu edilen Takrib Tarîki; "Kırâ'ât-ı Âşere imamlarının râvîleriyle, o râvîlerin râvîleri arasında ufak-defek ihtilâfları, öğrenme ve okuma" olarak ifade edildiği gibi;⁴⁴ Kırâ'at imamlarının râvîlerinden sonra gelen râvîlerinin, farklı rivâyetlerini, İbnu'l-Cezerî'nin Tayyibe'sinden okumak" şeklinde de târif edilmiştir.⁴⁵ Demek ki, Takrib Tarîki'nin en kısa ifâdesi; Kırâ'at İlmi tadrîsâtında Tayyibe'yi tâkib et-

40 Hocazâde, age. ve yer.

41 Bu üç eserden ilkinin, iki ve üçer cild hâlinde iki neşri vardır. İkincisi, bu eserin muhtasarıdır. Üçüncüsü ise, ilkinin manzûm şeklidir.

42 "**Tahbîr**", daha önce zikrettiğimiz "**Tahbîru't-Teysîr**"dir.

43 Hocazâde, age., c. 6, sayı: 147, s. 267.

44 İ. Karaçam, age. ve yer.

45 N. Tetik, age., 130.

mek, onu ders kitabı olarak kullanmak demektir. Yâni Takrib Tarîkı; ile-ride özelliklerini sunacağımız, Tayyibe Tarîkı'ndan başkası değildir.

7- MISIR TARÎKI-DOĞUŞU VE ŞÂTİBİYYE TARÎKI OLARAK ŞÖHRET BULMASI

Kırâ'at İlminin büyük âlimlerinden biri olan İbnu'l-Cezerî Hazretle-rinden tertîl ve itkân ile (düzenli ve sağlam bir şekilde), Şâtıbiyye Tarîkı üzerine Kur'an-ı Kerîm'i öğrenen talebeleri Mekke, Medîne, Yemen, Mısır, Şam, Fas, Tunus ve Cezâyir gibi İslâm ülkelerine dağılmışlardı. Bunlar, bu ülkelerde İbnu'l-Cezerî'den aldıkları Şâtıbiyye Tarîkı ile, kırâ'at İlmini neşretmeğe devâm etmişlerdir.

İşte bu olaydan yıllarca sonra, Şeyh Nâsıru'd-Dîn et-Tablâvî (966/1558) ile Şeyh Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî (1006/1597)'den, Kırâ'at İlmini ahz eden Şeyh Şehâzetu'l-Yemenî (966/1558), bu ilmi, "**Şâtıbiyye**" diye meşhûr olan "Hırzu'l-emânî ve vechu't-tehânî"den okutmağa başlayıp devâm etmiştir. İşte bu tarik, böylece Mısır ve Mağrib ülkelerinde yayılıyor ve **MISIR TARÎKI** olaak ta şöhret buluyordu. Ki bu şöhretin esâsı da:

- 1) İmam eş-Şâtıbî'nin "Hırzu'l-emânî"sı ile,
- 2) İbnu'l-Cezerî'nin "Dürratu'l-mudî'e"sinin ana ders kitabı;
- 3) Ebû Amr ed-Dânî'nin "et-Teysîr"i ile,
- 4) İbnu'l-Cezerî'nin "et-Tahbîr"inin de yardımcı ders kitabı olarak kullanılmasına dayanıyordu.

MISIR TARÎKI'nın, Osmanlı ülkesinde yayılmasına gelince bunun; biraz sonra üzerinde duracağımız, İSTANBUL TARÎKI ricâlinden bâzılarının, Hac maksadıyla gittikleri Hicaz Bölgesi'nden Mısır'a da uğrayarak, teberrüken MISIR TARÎKI'nı da öğrendikleri ve o günün âlimleri arasında, böyle yapmanın alışılmış bir gelenek olduğu görüşünün payı olmakla berâber; bu tarîkın Osmanlı ülkesinde yayılması, büyük âlim Şeyh **Ali el-Mensûrî** (1134/1721)'nin, Hicrî 1088 (Milâdî 1677)'de Mısır'dan, Dâru'l-Hılâfeti'l-Âliyye'ye (İstanbul'a) getirilmesiyle başlamıştır. Böylece, İstanbul'da Kırâ'at İlmi tedrisâtı başladığı gibi; Şâtıbiyye Tarîkı'nın **Mısır Tarîkı** olarak şöhret bulması da, bu târihten sonra olmuştur.⁴⁶

46 Muhammed Emin age., 5-6; Hocazâde, age, ve yerler; İ. Karaçam, age. ve yer.

8- İSTANBUL TARİKİ-DOĞUŞU VE TEYSİR TARİKİ OLARAK ŞÖHRET BULMASI

Târihimizde, 46 yıl gibi uzun bir süre (1520-1566), Padişâhlık'ta bulunan ve Avrupalıların: "**Muhteşem Süleyman**" dedikleri, cennet mekân Kânûnî **Sultân Süleymân Hân Hazretleri** (974/1566)'nin, Kur'ân-ı Kerîm'in tâlim ve tadrîsi husûsunda, Mısır'da oldukça meşhûr olan Şeyh Nâsîru'd-Dîn et-Tablâvî'nin dâmâdı Şeyh Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî'yi, Dersâadet'e (İstanbul'a) getirtmek üzere görevlendirdiği, Sadr-ı Âzam (Başbakan) **Tavil Mehmed Paşa** (987/1579), Hicrî 19'ncü yılın ortalarında, adı geçen üstâdı İstanbul'a getirmiş ve Re'îsu'l-Kurrâ (Kırâ'at âlimlerinin Başkanı) unvânıyla, Ebû Eyyûb el-Ensârî (**Eyyûb Sultân**) Hâlid b. Zeyd (52/672) **Câmi'i**'ne imam tâyin edilmiştir.⁴⁷

Ölümüne kadar, bu câmide hem imamlık hem de tadrîsi kırâ'atda bulunan bu üstâdın, yetiştirdiği zevât arasında, Süleymâniye Câmi'i'nin o zamanki imamı Şeyh Muhammed **el-Babâ'i**, Ayasofya hatîbi **İbrâhim Efendi**, **Dersîâm** (herkese ders vermeğe yetkili kimse) **Muhammed Efendi** ve "el-Cevâhiru'l-mükellele, Dürru'l-efkâr ve et-Teshîl" gibi eserlerin yazarı, Şeyh Muhammed b. Ahmed **el-Ûfi** gibi âlimler vardır.

İşte bu zevât ve daha bunlar gibi niceleri, Osmanlı ülkesinin her tarafına dağılarak, Kırâ'at İlmini neşr etmişlerdir. Artık Hicrî 1000 (Milâdî 1591) târihinden sonra:

- 1) Ebû Âmr ed-Dânî'nin "et-Teysîr"i ile,
- 2) İbnu'l-Cezerî'nin "et-Tahbîr"inin ana ders kitabı;
- 3) İmam eş-Şâtîbî'nin "Hirzu'l-emânî"si ile,
- 4) Yine İbnu'l-Cezerî'nin "Dürratu'l-mudî'e"sinin de, yardımcı ders kitabı olarak kabulü demek olan **TEYSİR TARİKİ, İSTANBUL TARİKİ** adıyla meşhûr olmuştur.

Gerçek odur ki, ister Mısır Tarîkı, ister İstanbul Tarîkı olsun, her ikisi de müşâfehe yoluyla (ağızdan ağıza), İbnu'l-Cezerî'den alınarak, an'anevî bir silsile ile, günümüze kadar getirilmiştir.⁴⁸ Bu bakımdan, bir kimsenin bir Kur'an üstâdından (yâni bu iki silsileden birine dâhil bir Kurrâ'dan), yine ağız yoluyla (müşâfeheden), kâmil mânâsıyla bir Kur'an (Kırâ'at İlmi) öğrenimi yapmadan, başkasına Kur'an öğretmesi câiz görülmemiştir. Hele hele, sırf kitablardan aldığı şekliyle, kendi görüş ve düşüncelerine dayanarak, alışılmış olan tertîb üzere bu ilmi tahsîl et-

⁴⁷ Age. ve yerler.

⁴⁸ Age ve yerler. Ayrıca bakınız: Hocazâde'nin, 1329 (1911) târihli Ceride-i Sûfiyye mecmualarında yayınlanan aynı eserine. İst. Beyazıt Umûmî Ktb. nr. (0.480), sayı: 64, s. 176; sayı: 66, s. 198; sayı: 67, s. 206.

meden, başkalarına nakletmeğe kalkışması da haram sayılmıştır. Zîrâ Kur'ân'ın Kur'âniyyet vasıflarından birisi, senedin kesintisiz olarak Nebiyyi Ekrem (as)'a ittisâlidir. O'na ittisâl etmeyen bir senedle, Kur'an öğrenimi yaptırmakta merdûtdur. Memnûdur, kabûl edilemez.⁴⁹ Ve bunun içindir ki İbnu'l-Cezerî, Kur'an öğretmeni olmak isteyenlere şöyle seslenir:

Kırâ'at İlmîni incelemek ve bu ilmin çeşitli okunuş tarzlarını tilâvet edebilmek isteyen kimselere, Kırâ'at İmamlarının ihtilâflarını yâni mütevâtir vecihleri kavraya bilmek için, Kırâ'at İlmîne dâir bir kitabı, tamâmen okuyup-hıfz etmeleri, sonra da şu iki önemli husûsu iyi bilmeleri lâzımdır:

- 1) Okuyup-hıfzettikleri kitabın ıstılahlarını;
- 2) O kitabın, konuları işlerken kullandığı metod ve tariklarını.⁵⁰

MISIR VE İSTANBUL TARİKLERİ ARASINDAKİ GENEL FARKLILIKLAR

İster "Kırâ'at-ı Seb'a", ister "Kırâ'ât-ı Âşere" olsun; bunların eğitim ve öğretiminde tâkib edilen yollardan Mısır Tarîkı ile İstanbul Tarîkı arasında, ehline bilinmekte ve titizlikle de uygulanmakta olan bir takım genel farklılıklar vardır. Ki bunları şöylece sıralayabiliriz:

- 1) Besmele'nin, sûre evveliyle sûre arasındaki kullanımında;
- 2) Cemî müzekker muhâtab ve Cemî müzekker gâib Mim'lerinde;
- 3) Müteharrîk hemzenin harekesini mâkablîne nakil konusunda;
- 4) Meddi Bedel ile Zi'l-yâ'nın, aynı âyet içerisinde bulunmaları hâlinde;
- 5) Birden fazla Meddi Bedel'in, bir âyet içerisinde bulunmasında;
- 6) Meddi Bedel'le Harfî Lîn'in, bir âyet içinde bulunması hâlinde;
- 7) Med mertebelerinde;
- 8) Meddi Munfasıl'la Cemî zamirlerinin, bir âyette bulunmalarında.⁵¹

Genel farklılıkları böylece sekiz maddede toplanan her iki tarîkın özelliklerini, eğer ayrı ayrı belirtecek olursak; aşağıdaki listeler meydana gelmiş oluyor:

49 Muhammed Emin, age., 6.

50 Neşr, II, 199.

51 N. Tetik, age., 135.

A- İSTANBUL (TEYSİR) TARİKİNİN BÂZİ ÖZELLİKLERİ

1) Kırâ'ata İstiâze ve Besmele ile başlanacağı zaman, vasl vecihleri takdîm olunur.

2) Aynı şekilde, sûre arasında Besmele okuyanlar da vasl vechini takdîm ederler.

3) Sûre arasında vasl ve sekt bilâ Besmele okuyanlar da, vasl bilâ Besmele vechini sekt bilâ Besmele vechinden önce okurlar.

4) Sıla vecihlerinin, iskân vecihlerine takdîm olunması.

5) Kâlûn için olan sıla vechinin; îtirazsız, Munfasılın meddine ayrılması.

6) Kâlûn için olan Munfasıldaki iskânı (ademi sıla); nâkılın rivâyetiyle sıla vechinden sonra bırakmak.

7) Meddi Bedel ve Meddi Lîn'lerdeki Verş'in tûl vechini, öne almak.

8) Hemzeyi Münekkere'lerdeki Halef'e âid sekt vecihlerini, hem vakf hem de vasl hallerinde önce almak.

9) Yine Hemzeyi Münekkere'lerin yalnız vakf hâlindeki, Hamza'ya âid olan nakl vechini, tahkîk ve sekt vecihlerinden, bilâ kayd u şart (mutlakâ) önce almak.

10) Merâtibi Erbeâyı, Mertebeten'den önce kullanmak.⁵²

11) Merâtibi Erbeâyı, Rum sûresine kadar kullanmak.

12) Ders kitabı olarak "Teyisîr" ile "Tahbîr"i esas alıp, "Şâtıbiyye" ile "Dürra"yi bunlara ilâve etmek. Yâni Mensûr eserleri esas, manzumları yardımcı kabûl etmek.⁵³

B- MISIR (ŞÂTİBİYYE) TARİKİNİN BÂZİ ÖZELLİKLERİ

1) Kırâ'ata İstiâze ve Besmele ile başlanacağı zaman, vakf (kat') ve sekt vecihlerini takdîm etmek.

2) Kâlûn için olan ademi sıla (iskân) vechini, sıla vechine takdîm.

3) Munfasıl'da Kâlûn için önce kasr sonra da med vechini almak.

4) Meddi Bedel'in Verş için olan kasr vechini, tevessuttan önce almak.

5) Meddi Bedel ve Meddi Lîn'deki tûl vecihlerini, tevessuttan sonra

52 Muhammed Emîn, age., 4-5, 34-35.

53 Bir 13'ncü özelliğe, Verş için "Şey" kelimesindeki tevessutun üç, tûlün beş elif miktârı med olmasıdır.

icrâ etmek.

6) Hemzeyi Münekkere'nin vasl hâlinde, Halef için olan tahkîk vecihini önce edâ etmek.

7) Hemzeyi Münekkere'nin vakf hâlinde, Hamza için olan nakl vecihini mutlakâ takdîm etmek.

8) Mertebeteyn'de, Munfasıl'daki "Târaten uhrâ"yı üç elif med etmek.

9) Merâtibi Erbea'nın, Meryem sûresine kadar uygulanması.

10) "Şey" kelimesinde Verş'in tevessutunun iki, tûlünün üç elif miktârı med olması.

11) Ders kitabı olarak manzumların esas, mensurların yardımcı yâni "Şâtıbiyye" ile "Dürre"nin esas, "Teyşîr" ile "Tahbîr" in yardımcı kitab olarak kabûlü.

İşte, özelliklerinden sadece bir kısmını sunmağa çalıştığımız, İstanbul ve Mısır tariklarından her ikisi de, Kırâ'at İlmi üstadlarınınca makbûl ve müteber birer metod olarak uygulanmaktadır.⁵⁴

Mısır Tarîkı'nın memleketimizdeki son üstâdı, merhûm Mehmed Rüşdî Âşikkutlu Efendi idi. İstanbul Tarîkı'nın son ve yaşayan üstâdı ise, Hâfız Abdurrahmân Gürses Efendi'dir. Bize, her iki üstadından da ders ve feyz almayı nasib eden Allah'a sonsuz şükürler olsun!

II- KİRÂ'AT İLMİNDE MESLEKLER (II. Bölüm, II. Kısım)

Lügat mânâsı bakımından "Meslek", "Seleke-Yeslûkü"den: "Asıl, ana yola girmek, dizilmek" demek olduğu gibi; "gidilen yol, gidiş, ve sistem" anlamlarına da gelir. Bir Kırâ'at İlmi deyimi olarak ise; bu ilmin tadrîsi esnâsında, üstadları tarafından kullanılan sistem ve metodlar" olarak anlaşılır.⁵⁵

İster İstanbul ister Mısır Tarîkı olsun; her ikisi için de kullanılmakta olan makbûl ve müteber, ikişer meslek vardır. Ki bunlar, tadrîsât esnâsında bâzı vecihlerin okunup bâzılarının terk olunması esâsına dayanan ve bu ilmin müderrisleri tarafından tercihen geliştirilmiş; kullanıla kullanıla da çerçeveleri oluşmuş, pedagojik yöntemlerdir. Mümessilleri, bir başka ifade ile pirleri de bellidir. Şimdi de bunlara bir göz atalım:

⁵⁴ Muhammed Emîn, age., 4-5, 34-35.

⁵⁵ M. Emîn, age., 6-7.

I- MISIR TARİKİ MESLEKLERİ

Mısır Tarıkındaki uygulama şu iki meslekte toplanmıştır:

1) Şeyh Muhammed⁵⁶ (Ahmed)⁵⁷ en-Ne'ymî Efendi (1169/1755)'nin mesleki olup, Hicrî 1162 (Mîlâdî 1748)'de te'lif buyurduğu "**el-Mutkın**" isimli kitabında, Mısır Tarîkının azîmet cihetini iltizâm ve ihtiyâr etmiştir.

2) Şeyh Atâullah Efendi (1209/1794)'nin mesleki olup, yazdığı "**Murşidu't-talebe ilâ mârifeti turuğu't-Tayyibe**" isimli kitabında, Mısır Tarîkının ruhsat cihetini iltizâm etmiştir.⁵⁸

II- İSTANBUL TARİKİ MESLEKLERİ

İstanbul Tarıkındaki uygulama da, şu iki meslekte cem olmuştur:

1) "el-İtilâf fi vucûhi'l-ihtilâf" isimli değerli eserin sâhibi ve Sahîhu'l-Buhârî'nin şârihi, Amasya'lı Yûsüfzâde Abdullah Hilmi Efendi (1167/1753) Hazretleri'nin mesleki olup, Kırâ'at vecihlerini okuturken azîmet cihetini ihtiyâr etmiştir.⁵⁹

2) İstanbul Tarıkında ikinci meslek, Kastamonulu Şeyh Ahmed es-Sûfi (1172/1758)'nin mesleki olup, kırâ'at tadrîsâtında ruhsat cihetini tercih etmiş bulunmaktadır.⁶⁰

III- RE'İSU'L-KURRÂ SİLSİLELERİ

Yukarıda, haklarında özet bilgi verdiğimiz Mısır ve İstanbul tarıkları meslek silsilelerinin, Kırâ'at İlmi tadrîsâtı târihinde, Kur'an metninin mevsûkiyyeti açısından çok önemli yerleri vardır. Çünkü bunlar, Kur'an'ın "**Tevâtür**" vasfının en sağlam çerçevesini oluşturmaktadırlar. Bu bakımda da, bu anahtar şahsiyyetlerin bağılı buldukları şecereyi muhâfaza etmekte, ilmin bereketi ve feyzi bâbında, çok büyük faydalar vardır. İşte biz, bulabildiğimiz kadarıyla, bu tarıkların her birinin meslek silsilelerinin, ayrı ayrı birer listesini sunuyor ve ayrıca da, bunlara âid ol-

56 Hocaâde, age., Sırâtı Müstekîm Mec., 6/148, s. 275'de böyle.

57 Hocaâde age., Cerîde-i Sûfiyye Mec., sayı: 66, s. 198'de de böyle. Bu zât, **Kettânîzâde** olarak ta bilinmektedir. (M. Emin, age., 7).

58 Atâullah Efendi'nin vefâtı, Ernebûd (Arnavut)köy önlerinden denize düşüp boğulmak sûretiyle olmuş; cesedi günlerce sonra, Limni Adası sâhillerinde bulunarak oraya defni yapılmıştır. (M. Emin, age., 7).

59 (1085/1674) Amasya doğumlu olan Abdullah Hilmi Efendi, 28 yıl uğraşarak, Sahîhu'l-Buhârî'ye, 28 cildlik bir şerh yazmıştır. (Esat Sezâi Sünbüllük, Birinci Kırâ'atı Aşere Kitabı, 14, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1947).

60 Bakınız: Muhammed Emin, age., 4-7; Hocaâde, age. ler ve yerler.

arak tanzîm ettiğimiz şecereyi, takdîm etmiş bulunuyoruz: Şöyle ki:

A- MISIR TARİKİ RE'İSU'L-KURRÂ (MESLEK) SİLSİLESİ

- 1) eş-Şeyh Muhammed b. Sâlim b. Âli Ebû Âbdillâh Nâsîru'd-Dîn et-**Tablâvî** (1027/1617). (Her iki silsilenin de ilk eri.)
- 2) Ebû Âbdî'r-Rahmân eş-Şeyh **Şehâzetu'l-Yemenî** (sonra) Mısrî (966/1558).
- 3) eş-Şeyh Şihâb Ahmed b. Âbdu'l-Hakk b. Muhammed **es-Sünbâtî** (990/1582).
- 4) eş-Şeyh Abdu'r-Rahmân . **Şehâzetu'l-Yemenî** (1050/1640) el-Mısrî.⁶¹
- 5) eş-Şeyh **Sebka'd-Din el-Fedâilî**.
- 6) eş-Şeyh Muhammed b. el-Gâsim **el-Begarî** el-Ezherî (1104/1692) veya (1111/1699).
- 7) eş-Şeyh Ebu'n-Nûr **Âli eş-Şabramallisî** (1087/1676).
- 8) eş-Şeyh **Sultan b. Ahmed el-Mezzâhî** (1075/1664).
- 9) **Re'isu'l-Kurrâ** eş-Şeyh **Âli el-Mensûrî** (1134/1721).
- 10) eş-Şeyhân **Muhammedân el-Mağribiyân** (Mağribli Muhammed adlarında iki üstâd).
- 11) Hocapaşa Câmî'i İmamı **Şeyh Hasan Efendi**.
- 12) Erzurumlu Şeyh **Hacı Hayri Efendi**.
- 13) **SÂHİBU'L-MESLEK** ve el-Mutkin yazarı **KETTÂNÎZÂDE** Muhammed (Ahmed) **en-Ne'iyî** Efendi (1169/1755).
- 14) Dülgerzâde Câmî'i İmamı Şeyh **Hacı Mahmûd Efendi**.
- 15) Mahmud Paşa Câmî'i Hatibi Şeyh **Veliyyu'd-Dîn Efendi**.
- 16) **Re'isu'l-Kurrâ** Şeyh Muhammed **Hacızâde**.
- 17) **Re'isu'l-Kurrâ** Şeyh Hacı Hasan **el-Vedînî**.⁶²
- 18) **Re'isu'l-Kurrâ** Şeyh Ömer **Bolulu Karahâfız**.⁶²
- 19) Şeyh **İbrâhim Efendi**.

61 Bakınız: Ebu'l-Hasen Mustafa b. el-Hasen b. Ya'kûb el-İslâmbolî (öl. 1144/1731 sonrası,) Murşîdu't-talebe ilâ marifeti turuğ't-Tayyibe, sonundaki: Silsiletu'l-karâ'ât, vr. 58b ve devâmına. Üsk. Hacı Selimağa Ktb. nr. 29'dadır.

62 Bu iki zât, aynı zamanda İstanbul Tarîkı ricâlındendirler.

20) **SÂHİBU'L-MESLEK** Şeyh **Atâullah Efendi** (9 numaranın torunu) (1209/1794).

21) "Mürşid" yazarı Şeyh **Ahmed Rüşdî** (Güllü Hâfız).

22) Şeyh **Hacı Hasan Efendi**.

23) Şeyh Muhammed (Coşkun Efendi).

24) "el-Muhtâr" yazarı Şeyh Muhammed (Ârif Hıfzı Efendi) (1238/1822).

25) **Re'isu'l-Kurrâ** Şeyh Hacı **Ahmed el-Hıfzı** (Turşucuzâde).

B- İSTANBUL TARİKİ RE'İSU'L-KURRÂ (MESLEK) SİLSİLESİ

1) Yine; eş-Şeyh Muhammed b. Sâlim b. Âli Ebû Abdillâh **Nâsıru'd-Dîn et-Tablâvî** (1027/1617). (Her iki silsilenin de ilk eri).

2) eş-Şeyh **Ahmed el-Mesyerî** el-Mısrî (1006/1597).

3) **Re'isu'l-Kurrâ** eş-Şeyh **Şâbân Efendi** b. Mustafa b. Abdullah (1097/1685).

4) **Re'isu'l-Kurrâ** Şeyh Muhammed Cafer (**Evliyâ Efendi** (1045/1635).

5) **Re'isu'l-Kurrâ** Şeyh **Yûsuf b. Âbdir-Rahmân**.

6) Şeyh Muhammed (**Çelebi İmam**).

7) 5 numarada geçen **Yûsûf'un oğlu Şeyh Muhammed**.

8) **SÂHİBU'L-MESLEK** ve **Re'isu'l-Kurrâ** Kastamonulu Şeyh **Ahmed es-Sûfî** (1172/1758).

9) **Re'isu'l-Kurrâ** Şeyh **Osman Ahışhavî**.

10) **Re'isu'l-Kurrâ** Şeyh Hacı Mustafa **Bahızzâde**.

11) Şeyh Hacı İbrâhim eş-Şelvî (**Bozoğan Kemerli**).

12) **SÂHİBU'L-MESLEK** ve "el-İtilâf" yazarı **Abdullah Hilmi Efendi** (1167/1753).

13) **Re'isu'l-Kurrâ** Şeyh Hacı **Hasan el-Vedîni**.⁶³

14) **Re'isu'l-Kurrâ** Şeyh Ömer **Bolulu Karahâfız**.⁶³

15) **Re'isu'l-Kurrâ** Şeyh Hacı **Sâlih oğlu Ali**.

⁶³ Bu iki zât, aynı zamanda İstanbul Tarîkı ricâlinden idiler.

16) **Re'îsu'l-Kurrâ Şeyh Feyzullah Şükrü Efendi.**

17) **Re'îsu'l-Kurrâ Şeyh Hacı Muhammed Mevlevîhâne Kapılı.**

18) **Re'îsu'l-Kurrâ** ve "Umde" yazarı Muhammed Emîn (Molla Efendi)'nin babası Şeyh Âbdullah Eyyûbî (1252/1836).

19) **Re'îsu'l-Kurrâ Şeyh Hacı Ahmed Câme Şuveyhîzâde** (1224/1809).⁶⁴

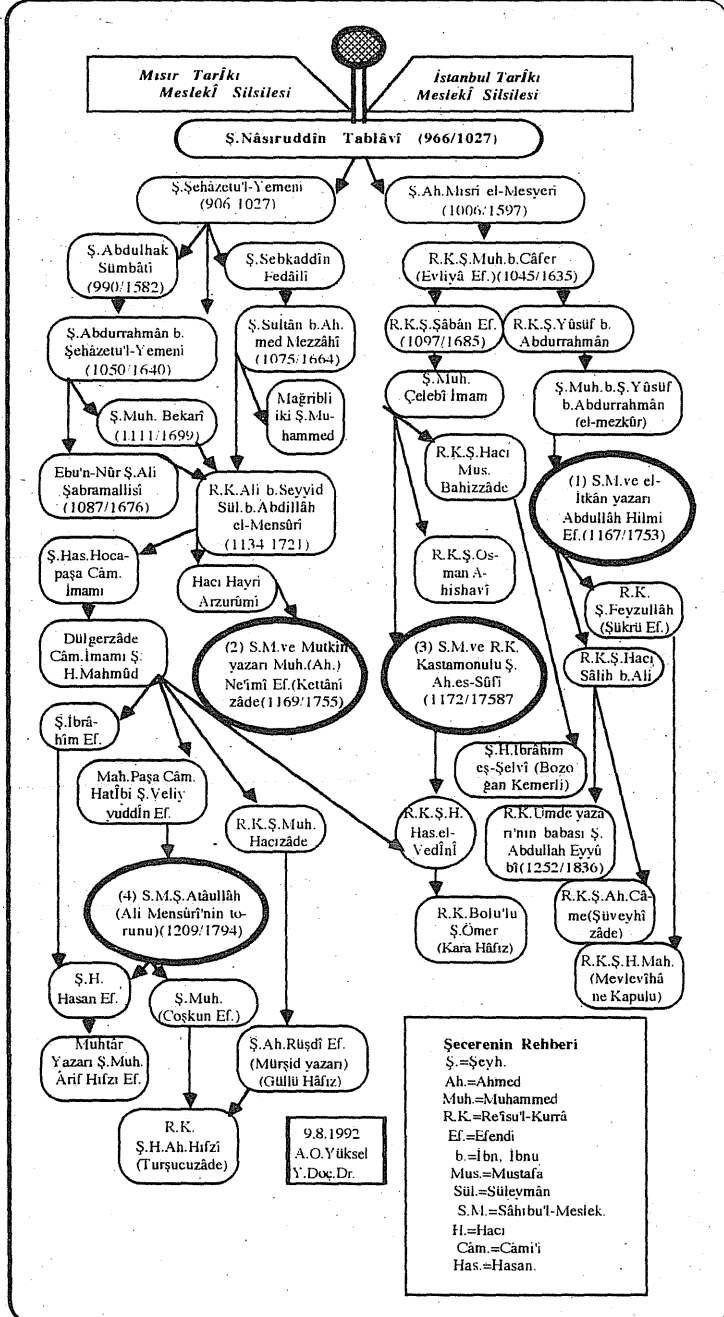
Böylece tasnifini yaptığımız, Mısır ve İstanbul Tarîkı Re'îsu'l-Kurrâ Meslek Silsilelerini oluşturan ricâlin toplam sayısı, görüldüğü üzere, şahıs bakımından 40, rivâyet bakımından ise 43'tür. Çünkü üç şahıs, her iki silsilede de yer almışlardır. Bunlardan 4'ü Sâhibu'l-Meslektir. 18 tânesi, **Re'îsu'l-Kurrâ** olarak görülmekte ise de, araştırmalarımızda tamâmının bu ünvâna sâhib olduklarını görmüş bulunuyoruz. Bundan dolayı da, tanıtımlarımızı:

A- MISIR TARÎKİ RE'İSU'L-KURRÂ MESLEK SİLSİLESİ;

B- İSTANBUL TARÎKİ RE'İSU'L-KURRÂ MESLEK SİLSİLESİ olarak yapmış olduk. Ancak bu zevâtın, hangisinin hangisinden bu görevi devraldığını, daha iyi görüp anlayabilmek için de, toplu şecerelerini burada sunmayı, bir bakıma gerekli görüyoruz.⁶⁴

64 Haklarında kısaca bilgiler verdiğimiz mesleklerin metodlarını uyguladıkları yerler olarak bakınız: a) el-Hâc Hâmid b. Abdulfettâh el-Pâlûvî (1252/1836), Zübdetu'l-İrfân fi vücûhi'l-Kurân, s. 188-268, Hilal Yayınları nr. 71, ofset baskı; b) Muhammed Emîn (Molla Efendi) (1275/1858), 'Umdetu'l-Hallân fi izâhi Zübdeti'l-irfân, s. 51-107 ve 462-472, İstanbul, 1287. Meslek bilgileri için de aynı eserden, s. 3-15.

Mısır ve İstanbul Tarıkları Re'isu'l-Kurrâ Meslekî Silsilelerini Gösteren Şecereler

TAYYİBE'NİN ÖZELLİKLERİ (III. Bölüm)

Yapı itibarıyla de çok ilginç bulduğumuz Tayyibe'yi, özellikleri bakımından iki kısımda incelemek istiyoruz: Edebî yapısı ve ilmî yapısı.

I- TAYYİBE'NİN EDEBÎ YAPISI (I. Kısım)

Kendilerine ulaşabildiğimiz Tayyibe Şerhleri'nden, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. en Nuveyrî (857/1453)'den başkası, Tayyibe'nin edebî yapısı ile ilgili bilgilere pek fazla yer vermemişlerdir. Nuveyrî'nin verdiği bilgileri ise tatmîn edici bulduğumuzdan, burada naklini uygun buluyoruz. Diyor ki Nuveyrî:

Üstad İbnu'l-Cezerî'nin "**Tayyibe**" adındaki kasidesi, **Bahri Recez**'dendir.⁶⁵ Vezni (âhenk ölçüsü), altı defâ "**Müstefîlun**"dür. Her beyit, kâfiye bakımından iki kısma ayrılır:

1) Tam kâfiye:

2) Maktû kâfiye.⁶⁶

Tam Kâfiye: "**Veted**"i bozulmayan mısralardır.⁶⁷

Maktû Kâfiye ise: "**Veted**"inin âhiri hafz olunan ve mâkabli sâkin bulunan mısralardır.

Bu kâfiye çeşitlerinden her ikisi de, **Tayyibe**'de bol bol mevcuttur. Ancak bâzı beyitlerinde, "**Arûzu Maktû**" da vardır.⁶⁸ Bunun örneğini Tayyibe'nin (و امع يؤخذ. و يعادا الأولى خلق. و الآن و إسرائيل) şeklindeki mısralarında görmekteyiz.⁶⁸

Bir çok âlimin de yaptığı gibi, İbnu'l-Cezerî de, önce mufassal olarak dokuz ayda yazdığı (Rabîulevvel-799 ilâ Zulhicce-799, Bursa), kocaman

65 Şiirde Aruz âhenginin, ana makamlarından her birine "**bahr**" denir. Nahvin de kurucusu olarak bilinen İmam Halil b. Ahmed (170/747), Aruz şiir makamlarını 15'e ayırmış, sonra bunlara 4 bahr daha ilâve edilmiş ve sayıları 19'a çıkarılmıştır ki, isimleri şöyle:

Bahri Tavîl, Bahri Medîd, Bahri Basît, Bahri Vâfir, Bahri Kâmil, Bahri Hezec, **Bahri Recez**, Bahri Remel, Bahri Serî, Bahri Münserih, Bahri Hafif, Bahri Mudârî, Bahri Muktedab, Bahri Müctes, Bahri Mütekârib, Bahri Mütedarik, Bahri Cedîd, Bahri Karîb, Bahri Muşâkil.

İşte İbnu'l-Cezerî, Tayyibe'sini 7. sırada altını çizdiğimiz Bahri Recez ölçüsünde yazmıştır. Demek ki Tayyibe, bu sanat ölçüsünün, bin beyitlik bir şaheseridir.

66 "**Maktû**" yarım demektir. "**Kâfiye**" ise; Mısra yahut beyit sonunda bulunmak sûretiyle, son harfleri veyâ hareketleri birbirine uygun bulunan kelimelerdir. (Bu konularda daha geniş bilgi için bakınız: Tâhiru'l-Mevlevî, Edebiyât Lügatı, ilgili maddeler, İstanbul, 1973).

67 "**Veted**" iki kısımdır: 1) Vetedi Mecmû', 2) Vetedi Mefrûk. Vetedi Mecmû': İki hareketli bir sâkin harften ibâret olan kelimelerdir: (Fe'ül, benim, senin) kelimelerinde olduğu gibi. Vetedi Mefrûk ise: Hareketli iki harf arasında, bir sâkin harf bulunan kelimelerdir: (Fâle, Kâne) gib. (Bakınız: Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Lügat).

68 Nuveyrî, age., 7a. Bu mısralar, Tayyibe'nin 168'nci beyitidir.

iki cildlik "en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr", "Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr" adıyla, aynı târihlerde nazmayleyip şiir hâline de getirmiştir.* Mufasssal bir eseri şiirleştirirken, muhtevâsını da muhâfaza etmek sûretiyle, bir takım edebî san'atlara baş vurmak, hem şâirin hem de şiirin hakkı değil midir? Neşr'i ezberlemek mümkün değildir. Ama ehli Kur'ân, yazıldığı günden beri Tayyibe'yi hem de kolaylıkla ezberlemekte ve Kırâ'atları, şifre hâline gelmiş bâzı kelime ve harfler yardımıyla, gâyet basit olarak belirleyebilmektedir. İşte bu pratiklik te, Tayyibe'nin ustalıklı nazm edilmiş olmasına bağlıdır. Nüveyrî bu noktaları îzâh sadedinde şunları söylüyor:

İbnu'l-Cezerî, Tayyibe'yi kısa yapmak için o kadar çalıştı ki, hacminin çok küçük olmasına rağmen, bir çok tarıktan gelen Kırâ'âti Âşereyi ve harflerin mahraclarıyla ilgili bütün bilgileri ihtivâ edebildi. Tecvid ilminin kısımları, vakf ve ibtidâ bahisleri ve daha nice konuları O'na sığdırabildi. İşte bu ihtisardan yâni zarûreti şiirden dolayı, O; asıl kâideye muhâlif olarak bir takım hususları irtikâb etmek zorunda kaldı. Bu durumlar bâzan Aruz cihetinden, bâzan kâfiye yönünden, bâzan da Arab dilinin îcabları bakımından meydana gelmiştir. Bu durumları da îzâh için, şu üç noktayı hatırdâ tutmak gerekir:

1) Aruz cihetinden Tayyibe'de yapılan muhâlefetler, genelde "zihaf"larda kullanılmıştır.⁶⁹

2) Vezin bakımından vukû bulan ayrılıklar ise, kâfiyelerde "İsnâdı Tevcih" olarak zikredilmiştir.

Tevcih: Mukayyed olan râvîden önceki harfin harekesidir. **Râvî** ise: Kasîdenin kendisine nisbet edildiği harftir. **İsnâdı Tevcih** de; Mukayyed olan râvîden önce, damme veyâ kesre ile berâber, fetha bulunmak şartıyla o harekenin ihtilâfıdır.⁷⁰

Bütün bu durumların örnekleri, Tayyibe'de çok çok vardır. Meselâ:

Nâzımu't-Tayyibe İbnu'l-Cezerî'nin:

(سَبَّحَهُ فَاصْفَحَ عَنْهُمْ قَالُوا وَ هُمْ فِي يَوْمٍ لَا تَزُغُ قُلُوبَ قَلِ نَعَم)

sözündeki (قَالُوا وَ هُمْ) ile (قَلِ نَعَم) cümleleriyle,⁷¹

(وَ هُمْ وَصَلَ مِنْ كَانَ اللَّهُ أذُنْ أَبْدَلَ لِكُلِّ أَوْ فَسْهَلْ وَ اقْصِرْنَ)

* İbnu'l-Cezerî, Câmiu'l-esânîd, 18a (Sül. Ktb. Dârulmesnevî ksm., 11); en-Neşr, II, 469; Tayyibetu'n-neşr, son beyitler.

69 **Zihâf:** Lügatta, zahmetle ve sürünerek yürümek demektir. Aruzculara göre; uzunca okunması lâzım gelen bir hecenin, vezn icâbı kısa okunması demektir. (T. Mevlevî, age., Zihaf maddesi.)

70 Nuveyrî, age., 7b.

71 Bu beyit, Tayyibe'nin 94'ncü beyitidir.

mısrâlarında bulunan (و اقصرن) ve mısraî ve (و همز وصل من كان الله أذن) cümlesi,⁷² bir de;

(لا مؤثلا مؤؤدة و من يمد قصر سوءات. و بعض خص مد)

beyitinin ikinci mısraîndaki (و بعض خص مد) ifâdesinde olduğu gibi.⁷³

Nuveyrî, "İsnâdı Tevcîh" in iyi anlaşılmasını istiyor ve bunun için de, Halil b. Ahmed ile imam Ahfeş'in görüşlerini buraya koymaktan kendisini alamıyor. Diyor ki:

a) **Halil b. Ahmed** (170/786)'e göre İsnâdı Tevcîh; Kesre ile berâber dammenin cevâzı ve ikisinden biriyle de, fethanın mümtenâ olmasıdır.

b) **İmam Ahfeş** (292/904)'e göre de İsnâdı Tevcîh; Arab şiirinde ayıp sayılmayan bir olgudur. "Tevcîh" diye isimlendirilmesinin hikmeti de bundandır. Zîrâ şâir için, istediği istikâmete hareketleri kullanma yetki ve serbestisi vardır...⁷⁴

3) Tayyibe metninde, kâide dışı olarak **Nâzım**'in kullandığı üçüncü nokta da, Arabca kelimelerde "hazf" olarak göze çarpar. Ancak bunun altı şekilde vukû bulduğunu görüyoruz. Şöyle ki:

a) **Hazf'in harekede vukû bulması:** Bunun örneği:

(كلاء لا يحزنك فامنع و كلم رض سنشد حجتك بدل قثم)

beyitinin ikinci mısraîndaki (**Keaf**) harfinin sâkinleştirilmesidir.⁷⁵

b) **Hazf'in harflerde vukû bulması:** Bunun misâli de:

(صفاتها جهر و رخو مستفل منفتح ، مصممة و الضد قل)

beyitindeki (مصممة / منفتح / مستفل) kelimelerinin atıf harfleriyle;⁷⁶

(صاد ضاد ، طاء ظاء) mısraîndaki (و صاد ضاد ، طاء ظاء مطبقة)

kelimelerinin atıfları;⁷⁷ Bir de (كهز الحمد أعوذ إهدنا)

mısraîndaki (أعوذ إهدنا) kelimelerinin başında bulunması gereken atıf vavlarının hazf olunmasıdır.⁷⁸

72 Tayyibe 192'nci beyit.

73 Tayyibe 170'nci beyit.

74 Nuveyrî, age. ve yer.

75 Tayyibe 128'nci beyit.

76 Tayyibe 72'nci beyit.

77 Tayyibe Beyit 75.

78 Tayyibe Beyit 86.

İşte, bu tür haziflerin Arab şiirinde ve hattâ Peygamberimiz (as)'ın hadislerinde bile vâir olduğunu görüyoruz. Meselâ:

(تصدق رجل من ديناره ، من درهمه ، من ثوبه ، من صاع بره)

hadîsinde⁷⁹ bu durum açıkca görülmektedir.⁸⁰

c) **Kasr-ı Memdûd olayları:** Yâni, medle okunan bir kelimenin sonundaki hemzenin hazfi. Meselâ:

(و التّون من طرفه تحت اجعلوا و الرّا يدانيه لظه ادخل)

beyitinin⁸¹ ikinci mısırândaki (والرا):

(والطاء والدال و تامنه و من عليا الثنايا والصغير مستكن)

beyitinin⁸² birinci mısırândaki (و تا)

(من طرفيهما و من بطن الشفة فالفا مع اطراف الثنايا المشرفة)

beyitinin⁸³ ikinci mısırândaki (فالفا) kelimelerinin sonlarında bulunması gereken hemzelerin hazf olunması gibi. Bütün bu durumlar, cumhûru ulemâ indinde, hiç bir şart ve kayda bağlanmaksızın, zarûreti şiirden dolayı, câiz görülmüştür.

d) **Kelime evvelindeki hemzelerin hazfi:** Bu durum için verilen örnek, biraz önce geçen (فالفا مع اطراف الثنايا المشرفة) mısırândaki (اطراف) kelimesinin evvelindeki hemzenin hazfidir.⁸⁴

e) **Tenvinlerin hazfi:** Bunun misâli de, biraz önce geçen

(و صاد ضاد ، طاء ظاء مطبقة)

mısırândaki (طاء) ve (صاد) kelimeleriyle; (اسفل و الوسط فجميم الثنين يا) mısırândaki (فجميم) kelimesidir.⁸⁵

Tevbe sûresinin 30'ncü âyetindeki (عزير ابن الله) cümlesinde bulunan, İmam Âsım ve İmam Kisâ'î'nin kırâ'atlarıyla; İhlâs sûresinin ilk âyetinin sonunu, ikinci âyetin baş tarafındaki (الله) lafzına vasl ederken icrâ edilmesi gereken, İmam Ebû Âmr'dan gelen Hârûn'un rivâyetinde de; tenvînin hazf edilmiş olduğu kesinlikle vâridir. Bu kelimeleri, tenvinsiz okuyanlar arasında Zeyd b. Ali, Ebân b. Osmân, İbnu Ebî İshâk, el-Hasen el-Basrî, Ebu's-Simâk ve daha başkaları da vardır.⁸⁶

79 Müslim, Sahîh, Zekat, 69 (I, 705), H.N. 1017; Nesâ'î, Sünen, Zekat, 64.

80 Daha geniş bilgi için bakınız: Nuveyrî, age., 7b.

81 Tayyibe, beyit 67.

82 Tayyibe, beyit 68.

83 Tayyibe, beyit 70.

84 Nuveyrî, age., 7b-8a.

85 Tayyibe, beyit 65.

86 Nuveyrî, age., 8a.

f) **Kelimelerde yapılan hazfler:** Bu durumun örneklerinden ikisini arz edelim: Birincisi, Tayyibe'nin 189'ncu beyitini oluşturan şu

(و الكل أولها و ثاني العنكبأ مستفهم الأول (صحبة) (حبا))

mısrâlardan birincisinin son kelimesidir. Ki (العنكبوت) olması gereken; kelimeye hazf yapılarak (العنكبأ) olmuştur. İkincisi de Tayyibe'nin 87 numaralı beyitinin (من مخصصة و من مرض) şeklindeki mısralarından evvelkinin son kelimesi (و لا الضالين) olması gereken, zarûreti şüirden dolayı, hazf yapılarak (و لا الض) olmuştur.⁸⁸

4) BEYİTLERİN DİLİ

Tayyibe'nin edebî yapısıyla ilgili olarak, kendilerinde edebî sanâtların uygulandığı beyitlerden 14 kadarını, beyit numaralarına da işâret etmek sûretiyle, mekâlemizin bu III. Bölüm I. Kısımında nakletmiş olduk. Ancak, ne var ki, beyitlerin dilinden yâni vermek istedikleri mesajlardan hiç söz etmedik. Bu durumun bir eksiklik olduğunu kabûl ediyor ve bu beyitlerin sâdece Türkçe meallerini de, bu kısmın sonuna ilâve etmek istiyoruz. Hem böylece, Tayyibe'nin bizlere demek istediklerinin nelerden ibâret olduğunu bir nebze de olsun anlamış oluruz. Her beyitin konusunu da belirtmek sûretiyle durum şöyle:

a) Konu: Medd-i Bedel (Beyit 168):

Ve, Kur'ân-ı Kerîm'in neresinde ve nasıl bulunursa bulunsun: (يؤخذ) kelimesinde Medd-i Bedel'e mânî olunuz! Ancak, Necm sûresi âyet 50'deki (عادان الاولى) ile; Yûnus sûresindeki (آلآن) lerle birlikte⁸⁹ bir de.

(اسرائيل) kelimelerinde⁹⁰ Medd-i Bedel hulf ileidir.⁹¹

b) Konu: Kur'an Okuma San'atı bakımından 8. Tenbih (Beyit 94)⁹²

Bu tenbih, idgamdan sakınmak ve izhâr ile okumaktır. Beyitte bu kelimelerin sâdece bir kısmı sayılmış, diğerlerinin bunlara benzediği bildirilmiştir. Şöyle ki:

Bir önceki beyite bağlı olarak; Misleyn, Mütecâniseyn ve Mütেকâribeyn'den olan evvelki harfler sâkin ise, o kelimeleri idgâm ile okuyunuz. Ancak, (قل نعم / لا تزغ قلوب / فى يوم / قالوا و هم / فاصفح عنهم / سبحه) ve ben-

87 Tayyibe, beyit 189

88 Tayyibe, beyit 87.

89 Yûnus: 51, 91.

90 Nerede gelirse gelsin aynı.

91 Bakınız: Nuveyrî, age., 74a-b; Mûsâ Cârullah, Şerhu't-Tayyibe, 37.

92 Bu önemli konu için bak: A.O. Yüksel, age., 364-367.

zeri yerlerde idgamdan sakınınız ve izhâr ile okuyunuz.⁹³

c) Konu: İstifham Hemzesinden Sonra Gelen Vasl Hemzesi
(Beyit 192)

Kur'an'da, altı yerde istifham hemzesinden sonra vasl hemzesi gelmiş ve bunların hepsi üç kelimedede toplanmıştır:

Birincisi, En'am sûresinde iki yerde (âyet: 143, 144), (ءآلذکرین)؛

İkincisi, Yûnûs sûresinde iki yerde (âyet: 51, 91), (ءآلن) ve

Üçüncüsü, Yûnûs'te bir (âyet: 59); Neml'de bir (âyet: 59), (ءآ لله) dür.

İşte bunları kast ederek Nâzımu't-Tayyibe der ki: Bu kelimelerdeki vasl hemzelerini, Elif'e ibdâl ederek, bütün kurrâ için med ile oku. Ya da, vasl hemzesini teshîl ederek kasr ile oku!⁹⁴

d) Konu: Medd-i Lîyn (beyit:170): Bir önceki ve bir sonraki beyit ile mânâ şöyledir: Hemzeden hemen önce gelen harfi liynlerde, eğer ikisi de bir kelimedede iseler, Ezrak târikından Verş için üç elif miktârı med ve iki elif miktârı tevessut oku! Eğer ayrı ayrı kelimelerde bulunuyorlarsa, nakil vâkî olacağından, med (tul) ile tevessut vecihleri yoktur. Birinciye örnekler: (كهيفة/شيء); ikinciye örnekler: (نأبى آدم/خلوا الى) gibidir. Birinci durumun istisnâsı olarak, Verş'in tul ve tevessut rivâyet etmediği kelimeler ise; birisi Kehf sûresi âyet 58'deki (موتلا) diğeri de Tekvir sûresindeki (المرودة) kelimesidir. Ve Hemzeden hemen önce gelen harfi liynlerde, Verş için tul rivâyet edenler, Aynı durumdaki cemî sîğasında kasr rivâyet ettiler.^x Bâzi kurrâ ise; merfû, mensub ve mecrûr demeden, Hamze ile Ezrak tarikından Verş için (شيء) kelimesinde, meddi tahsis eylediler.⁹⁵

e) Konu: Ebû AMR'ın İdgâmı (Beyit: 128):

Ebû Amr, Talak sûresindeki (وألئى يسسن) de meddî lâzım olarak, hulf ile idgâm yapar. Bu kelimedede Bezzî, diğer başka yerlerde de Ya-kûb, idgâmda Ebû Amr'a iştirâk etmektedirler. Lokman sûresi âyet 23'de (فلا يحزنك كفره) sâdece izhar vardır. Burada idgâm rivâyet edilmiştir. Çünkü idgâm yapılması gereken noktanın bir evvelinde ihfâ vardır. Bu ise idgâma mânîdir.⁹⁶ (قم / بذل / حجتك / سنشد / رض) kelimelerinde toplanan 16 harf, mütecâniseyn ve mütekâribeyn sınıflarında biribirle-riyle idgâm olunur.⁹⁷

93 Buralarda yazılı olarak verilen vecihlerin hepsi, ayrı ayrı üstâdın ağzından alınması gereklidir.

94 Bu anlatılanlar da kezâ, üstâddan dinlenip alınması gerekir.

* Burada zikrettiğimiz cemî sîğası (سوءات) kelimesidir.

95 Bak: A.O. Yüksel, age., 431-432.

96 Ebû Bekr Ahmed, Kitâbu'l-İlâm, 198b, Sül. Ktb. K.A. Paşa, 1029.

97 A.O. Yüksel, age., 409.

f) Konu: Zıddı Olan Sıfatlar (Beyit: 72):

Bu ve daha sonraki beyitlerde cehr-Hems, rihvet-şiddet, Müstefil-müsta'liye, münfetiḥ-mutbeka, musmete-müzleka taksîmiyle, zıdları bulunan sıfatlar beyân edilmiştir.⁹⁸

g) Konu: Aynı şekilde Zıddı Olan Sıfatlar (Beyit: 75):

h) Konu: Yine Kur'an Okuma San'atına Dâir I. Tenbih (Beyit: 86-88):

Nâzımu't-Tayyibe: İstifâle sıfatına sâhib harflerin tümünü ince oku!" dedikten sonra; özellikle şu beş noktaya dikkat çekiyor:

ha) (الله / اهدنا / اعوذ / الحمد) kelimelerinin evvelindeki hemzeleri;

hb) (و ليتلطّف / لنا / لله) kelimelerindeki fethalı Lâm'lar ile; (على الله) deki (على) nın ve (ولا الضالّين) deki (ولا) nın fethalı Lâm'larını;

hc) (مرض / مخصّصة) ve benzer kelimelerdeki fethalı Mim'leri;

hd) (برق / باطل / بسم) ve benzer kelimelerdeki Be harflerini;

he) (الحق / احطت / حصحص) ve benzerlerindeki meftuh Ha'ları kalın okumaktan sakın! diyor. Dikkat edilmesi gereken husus şudur: İnce harflerle kalın harfler yanyana geldiğinde, ince harfin inceliğini kalın harfin kalınlığını muhâfaza etmek ve biribirinin hatırına, inceyi kalın kalını ince okumamaktır.⁹⁹

ı) Konu: Harflerin Mahracları (Beyit: 67):**i) Konu: Yine Harflerin Mahracları (Beyit: 68):****j) Konu: Kezâ Harflerin Mahracları (Beyit: 70):**

Bu üç beyitin toplu mânâsı da şöyledir: Nûn, dilin ucundan ve Lâm mahracının altından; Râ ise, dilin Nûn'a yakın olan ucunun en arka kısmından okunur. Dâ (Tı), Deal ve Te harfleri, dil ucuyla iki büyük üst ön dişlerin dibinden; Safır denilen Ze, Sin ve Sad harfleri de; dil ucuyla alt ön dişlerin ucuna yakın iç kısmından okunurlar. Peltek olan Zâ (Zı), Zeal ve Seâ (Se) harfleri de, dil ucunun üst iç kısmıyla iki büyük üst ön dişlerin ucundan ve dil dışarda olduğu halde okunurlar. Alt dudakın iç kısmıyla, üst ön dişlerin ucundan Fâ (Fe) harfi çıkar.¹⁰⁰

98 Age., 351.

99 Age., 364.

100 Age., 348-349.

II- TAYYİBE'NİN İLMÎ YAPISI (III. Bölüm II. Kısım)

Tayyebi'nin anlaşılabilmesi husûsunda, birer ip ucu olarak tesbittediğimiz ilmî özellikleri de, eserin iyi tanınması bakımından, büyük bir önemi hâizdir. Hele hele Kırâ'at İlmiyle meşgûl olmak isteyenlerin. Bu önemli özellikleri, ara maddelerle de îzâh ederek, 15 ana madde hâlinde, ehl-i ilmin ıtılâna sunmuş bulunuyoruz:

1) İki büyük bölümden oluşan Tayyibe'nin ilk bölümü; bir çok kâideyi ihtivâ eden ve fakat, oldukça muğlak olan bir bölümdür. Bu bölüm 27 başlık altında incelenmiş bulunan, 432 beyitten ibâret olup, eserin usûl kısmını meydana getirmektedir.

2) Tayyibe'nin ikinci bölümü, 580 kûsür beyitten ibârettir ve bu bölüme "Ferşu'l-hurûf" denmiştir.¹⁰¹ Usul kısmına nisbetle daha kolaydır. Bu kısım, Bekara sûresinin kırâ'at tahlillerini yapmak üzere:

(و ما يخادعون يخدعوننا (كنز ثوى) اضمم شد يكذبونا)

şeklindeki 433'ncü beyitle başlar, sıra ile bütün sûreleri taradıktan sonra, Tekbir bâbının sonu olan

(يرحمه بفضله الرحمن فظنه من جوده الغفران)

şeklindeki mısralarla biter.

3) Sembol Harfler:

Tayyibe'de, kırâ'at ihtilaflarının kendilerine isnâd edildiği şahıslar, isimleriyle değil; çoğu zaman, 28 hecâ harfinden ayrılmış bulunan harflerden birisiyle tanıtılmağa çalışılmıştır. İşte bu tanıtıma göre; Kırâ'at-İlminin, Kırâ'atı Aşere çerçevesine dâhil on imam ve 20 râvisinin, kırâ'at kaynaklarına da intikâl etmiş bulunan sembolleri şöyledir:

1.) Elif (ا) : Nâfi',	Be (ب) : Kâlûn,	Cim (ج) : Verş.
2.) Deâl (د) : İbnu Kesîr,	He (ه) : Bezzî,	Ze (ز) : Kunbül.
3.) Hâ (ح) : Ebû Amr,	Tı (ط) : Dûrî,*	Ye (ی) : Sûsî.
4.) Keâf (ك) : İbnu Âmir,	Leâm (ل) : Hişâm,	Mim (م) : İbnu Zekvân.
5.) Nun (ن) : Âsım,	Sad (ص) : Şu'be	Ayn (ع) : Hafs.

101 "Ferşu'l-Hurûf" ifâdesi için, bu makâleden 3 numaralı dipnota bakınız.

* İkişi de aynı şahıstır. Kırâ'atları ilk toplayan zât olarak bilinir.

** Doğrusu böyle yazılır. Fakat, bilhassa Türkler Hamza derler.

*** İkişi de aynı şahıstır. Bu tabloda, zât bakımından 28, rivâyet bakımından 30 kişi vardır.

- 6.) Fe (ف) : Hamze, ** Dat (ض) : Halef,*** Gaf (ق) : Hallâc.
 7.) Ra (ر) : Kisâ'i, Sin (س) ; Ebu'l-Hâris, Te (ت) : Dûrî,*
 8.) Se (ث) : Ebû, Hı (خ) : İsâ b. Verdân, Zeâl (ذ) : Sül b. Cemmâz.
 9.) Zı (ظ) : Ş. Yakûb, Ğayn (غ) : Ruveys, Şın (ش) : Râvh.
 10.) Hâl (حل) : Halef,*** Seâh (سح) : İshâk, Seh (سه) : İdrîs.

Görülüyor ki, 28 harften her birisi bir şahsa alem olmuş ve fakat, Vav (و) harfi hiç birisine sembol olarak kullanılmamıştır. Bunun sebebi, Tayyibe terkiblerinde Vav, ya fâsıla olarak kullanılmış veyâ kelimenin asıl harflerinden sayılmıştır. Bu durum, Tayyibe'nin 39'ncü beyitinden de açıkca anlaşılacaktır:

(و حيث جارمزلورش فهو لازرق لدى الاصول يروى)

Yine görülmektedir ki, (10.) şahsa sembol olarak tek bir harf verilememiştir. Bunun da sebebi, bu zât sâdece İmam olarak kalmamış; bâzan Hamze'ye, bâzen Kisâ'i'ye, bâzan da Ebû Bekr Şûbe'ye muvâfakat ederek, Râvî de olmuştur. Hamze'ye muvâfakatı, metinden anlaşılacaktır. Kisâ'i ile E. Bekr Şûbe'ye muvâfakatına gelince, bu durum Kur'an'da iki yerde cârîdir:

1- Enbiyâ sûresi 95'nci âyetindeki "**Harâmun**" kelimesini "**Hirmun**" okuyan E. Bekr Şûbe, Hamze ve Kisâ'i'ye muvâfakat etmiş;

2- Nur sûresi 35'nci âyetindeki "**Dürriyyun**" kelimesini, "**Dürri'un**" okuyan E. Bekr Şûbe ile Hamze'ye, Halef muvâfakat etmiştir. Halbuki kendisi İmam olarak, birinci âyette "**Harâmun**", ikinci âyette "**Dürriyyun**" okumuştur.¹⁰²

4) Sembol Kelimeler:

Tayyibe'de, okuyuşları aynı olan müteaddit kurrâ, yine ihtisâr için, bâzı kelime guruplarıyla ifâde edilmiştir. Tamâmı 17 olan bu kelimeleri alfabetik olarak şöylece sıralamış bulunuyoruz:

1. (ثوى) : Se (ث) ile Zı (ظ) için kullanılır.¹⁰³
2. (حبر) : Deâl (د) ile Hâ (ح) için kullanılır.¹⁰⁴
3. (حرم) : Elif (ا), Deâl (د) ve Se (ث) için kullanılır.¹⁰⁵

102 Bilgi için bak: Ebû Bekr Ahmed, Şerhu't-Tayyibe, s. 16.

103 Kullanılan beyit numaraları: 46, 359, 411, 413. Bu tablo, bir önce geçen tablo yardımıyla anlaşılacaktır.

104 Kullanılan beyit numaraları: 49, 176, 394.

105 Kul. beyit nu.: 48, 175, 180, 201, 270, 379.

4. (حق): Deâl (د), Hâ (ح) ve Zı (ظ) için kullanılır.¹⁰⁶
5. (حی): Hâ (ح) ile Zı (ظ) için kullanılır.¹⁰⁷
6. (رضی): Fe (ف) ile Ra (ر) için kullanılır.¹⁰⁸
7. (روی): Ra (ر) ile Hâl (خل) için kullanılır.¹⁰⁹
8. (سما): Elif (ا), Deâl (د), Hâ (ح), Se (ث) ve Zı (ظ) için kullanılır.¹¹⁰
9. (شفا): Fe (ف), Ra (ر) ve Hâl (خل) için kullanılır.¹¹¹
10. (صحب): Fe (ف), Ra (ر), Hâl (خل) ve Ayn (ع) için kullanılır.¹¹²
11. (صحیة): Fe (ف), Ra (ر), Hâl (خل) ve Sad (ص) için kullanılır.¹¹³
12. (صفا): Hâl (خل) ile Sad (س) için kullanılır.¹¹⁴
13. (عم): Elif (ا), Deâl (د) ve Hâ (ح) için kullanılır.¹¹⁵
14. (فتی): Fe (ف) ile Hâl (خل) için kullanılır.¹¹⁶
15. (كفا): Nun (ن), Fe (ف), Ra (ر) ve Hâl (خل) için kullanılır.¹¹⁷
16. (كنز): Keâf (ك), Nun (ن), Fe (ف), Ra (ر) ve Hâl (خل) için kullanılır.¹¹⁸
17. (مدا): Elif (ا) ile Se (ث) için kullanılır.¹¹⁹

5) Tayyibe'nin Usul Kısmı'ndan, "**Zâid Yâ'lar Hakkındaki Görüşler**" bâbı dışındaki her yerde; İbnü'l-Cezerî, **Verş**'in remzi olan Cim (ج) harfini, el-**Ezrak** (240/854)'ı temsilen kullanmış; **Verş** dediği zaman da, **İsbehânî** (296/908)'nin, **Kâlûn** gibi okuduğunu kast etmiştir.¹²⁰ Ancak, zikri geçen bapta, **İsbehânî**'nin **Kâlûn** gibi değil; **Ezrak** gibi okuduğuna dikkatleri çekmiştir.¹²¹

6) Meşhûr bir kırâat âlimi ve düşünür olan **Mûsâ Cârullah Bigi Efendi** (1369/1949)'nin de¹²² işaret ettiği gibi; Kur'an-ı Kerim'in vücûhâtı, Tayyibe'de iki kısım olarak incelenmiştir:

a) Birincisi idğam, tahfifu'l-hemze, imâle ve ahkâmu'l-vakf gibi edâya tealluk eden **Lügavî Vecihler**'dir. Kur'an'da bu gibi vecihlerin bulunması, oldukça normaldir. Çünkü Arab dilinin tabiatı, bunu iktizâ eder.

106 Kul. Beyit nu.: 48, 228, 408, 409, 411, 412.

107 Kul. Beyit nu.: 47, 164, 210, 231, 266, 291, 368, 369, 392, 410, 412, 415.

108 Kul. beyit nu.: 45, 268, 269, 365, 391, 405.

109 Kul. beyit nu.: 46, 176, 234, 265, 269, 286, 294, 305.

110 Kul. beyit nu.: 47, 224, 394, 408, 412.

111 Kul. beyit nu.: 43, 182, 256, 267, 277, 318, 320, 364, 392, 402.

112 Kul. beyit nu.: 44.

113 Kul. beyit nu.: 44, 177, 189, 274, 316, 318.

114 Kul. beyit nu.: 45, 302, 318.

115 Kul. beyit nu.: 48, 384, 398.

116 Kul. beyit nu.: 45, 210, 245, 315, 403.

117 Kul. beyit nu.: 43, 178, 182.

118 Kul. beyit nu.: 49, 433, 503.

119 Kul. beyit nu.: 47, 180, 187, 220, 222, 231, 233, 376, 378, 388, 394, 395, 405, 412, 416, 422.

120 Bak: A. Ö. Yüksel, age. den 40 ve 41'nci beyitlerin açıklamasına.

121 Bak: Age. den 428 ve 423'ncü beyitlerin izahına.

122 Keskiöglü, Kur'an Târîhi, 180, 247; İ. Karaçam, age., 233.

Hem de Kur'an'da mevcut olan bu vecihlerin, bütün kırâ'at imamlarının nakline dayanan bir tevâtürle sâbit olduğu muhakkaktır.

b) İkincisi, kelime sonlarında vâkî olan irab ihtilafları,¹²³ müfred ve cemî kalıbları gibi, mânâ değişikliklerini yansıtan **Nahvî Vecihler**'dir. Kur'an'da en çok bu vecihlerden bulunmakta ve bu vecihlerin, Kur'an'daki sübûtu da; ictihâda dayanmayıp tevkîfi olmaktadır.¹²⁴

7) Tayyibe'de sahîh ve mütevâtir olan kırâ'at vecihleri toplanmış; şâz kırâ'atlara aslâ yer verilmemiştir.¹²⁵

8) Tayyibe'de, kırâ'at vechi önce zikredilir. Sonra da, bu vechin kime âid olduğunu gösteren sembol harfler (ya da kelimeler) kullanılır. Veyâ bunun aksi olarak, önce sembol harfler ve hemen ardından da, bu sembollerin temsil ettiği zevâta isnâd edilen kırâ'at vecihleri, çoğu zaman okudukları şekliyle belirtilirler.¹²⁶

9) Tayyibe'de, bâzan kırâ'atın kime âid olduğu belirtilmeden önce, vech (kırâ'at=harf) olduğu gibi teleffuz edilip bırakılır. Bu durum, açık mânâlı ve iltibas ihtimâlinde uzak olan yerlerde söz konusudur. Böyle yerlerde, mânânın açıklığı şu üç mikyâs ile anlaşılır:

- a) Vezin bakımından;
- b) Resm-i Hat îtibâriyle;
- c) Veya her ikisiyle birlikte. Meselâ şu beyit; bu özellikleri işâret etmektedir:¹²⁷

(قبل و بعد. و بلفظ اغنى عن قيده عند اتضاح المعنى)

10) Tayyibe'de, bâzan da iki kırâ'attan birisi, âid olduğu şahıslarla birlikte zikredilir ve fakat; meşhûr olduğu için, diğer kırâ'ata hiç bir işârette bulunulmaz.

123 bunlar: Rafi, Nasb, Cer, Cezim, Hazf, İskât ve sâir eserlerdir.

124 Mûsâ Cârullah, Şerhu't-Tayyibe, 307-308. Üstad Cârullah, sezlerini şöyle tamamlamaktadır: İster edâya dayanan Lüğavî Vecihler'den, ister mânâya istinâd eden Nahvî Vecihler'den olsun; her bir vech, Cebrâil (as)'ın lisânına Allah tarafından nâzil olmuştur. Bizim itikâdımız odur ki: Cebrâil (as), Peygamber (as)'a Kur'an'ı getirdiği zamanlarda; bir vechi merfû olarak okudu, sonra aynı vechi mensub veya mecrûr olarak tekrâr etti. Böylece her bir vech, nüzûl bakımından bir âyet gibi oldu. İşte Kur'an-ı Kerim'in vücûhâtı hakkındaki bizim inancımız, bundan ibârettir. (Age. ve yer.) Bu fikirlerin sâhibi hakkında kısa bilgi gerekirse, şöyle: Kendisi Kazan-Rusya müslümanları âlimlerindedir. araştırmacı ve geniş bilgi sâhibi bir zâttır. Kur'an ilimleriyle çok uğraşmış ve pek çok eser yayınlamıştır. Bu yayınlar Rusya, Kâhîre, Hindistan ve Berline yapılmıştır. Önemlileri; Tertîbu's-süver ve tenâsübuhü fi'n-nüzûli ve fi'l-Mesâhîf; Târihu'l-Kur'ânî ve'l-Mesâhîf; Şerhu't-Tayyibe ve Şerhu's-Şatibiyye v.s. dir. (Bilgi için bak: keskiöğlü, age., 180, 252; Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, 263, Ankara, 1979; Yeni Selâmet Mecmuası, sayı: 30-98.)

125 Bak: Aşikkutlu, Hâşiyeli Tayyibe, I, 24; Tayyibe'nin Elfaz Mânâsı, s. 6.

126 Bak: Nuveyrî, Şerhu't-Tayyibe, 30a; Aşikkutlu, Elfaz Mânâsı, s. 16.

127 A.O. Yüksel, age., 342-343.

11) Tayyibe'nin nâzımı İbnu'l-Cezerî, Tayyibe'de bâzan iki kırâ'attan birisini, hiç kimseye isnâd etmeden belirtir. Diğerini de, isnâdını yaparak âid olduğu zevât ile birlikte beyân eder.

12) Bâzan da, her iki kırâ'atın hem teleffuz şeklini hem de, bu şeklin râvilerini verir. Ancak, bu iki teleffuzun; belirtilen râvilerden hangisine âid olduğunu anlayabilme işini, erbâbına yâni Tayyibe talebesine bırakır.

13) Bâzi yerlerde de, iki kırâ'at zikreder ve ikincisinin, sâdece bir kısmını açıklar.¹²⁸

14) İbnu'l-Cezerî, Tayyibe'de sembol harfleri kullanırken bunların yanına, çok defâ bir veyâ daha fazla harf getirmek sûretiyle kelimeler yapmakta ve bu kelimelerin başına da, zikrettiği kırâ'atın isnâd edildiği kurrâ ya da; râvinin sembolü olan harfi kullanmaktadır.¹²⁹

15) Çift ve Tek Yönlü Kullanılan Zıd İstilahlar:

Tayyibe'de, büyük bir ustalıkla kullanılmış 27 istilah vardır ki, işlenen vecihler, bu istilahlar yardımıyla kısa yoldan ve kolaylıkla anlaşılacaktır. Bunlardan 17'si Çift, 10 tânesi de Tek Yönlü Zıd İstilahlar olup, aşağıdaki şekillerle tasnîfini yapmış bulunuyoruz:

A- ÇİFT YÖNLÜ ZİD İSTİLAHLAR:*

1. (Tezkîr « » Te'nîs)	2. (Teahfif « » Teşdid)
3. (Teağlîz « » Teargîyg)	4. (Tefhîym « » Teargîyg)
5. (Teahrîk « » Teskîn)	6. (Vasl « » Gat')
7. (Fetha « » Kesra)	8. (Hazf « » İsbât)
9. (Medd « » Gasr)	10. (İdgâm « » İzhâr)
11. (Cem' « » Tevhîyd)	12. (Çayb « » Hit(d)âb)
13. (Nûn « » Yâ)	14. (Hemz « » Âdem-i Hemz)
15. (Tenvîn « » Âdem-i Tenvîn)	16. (Neagl « » Âdem-i Neagl)
17. (Techîl « » Tesmiyetu'l-Fâil)**	

128 Bak: Ebû Bekr Ahmed, Şerhu't-Tayyibe, 22; Âşıkutlu, Hâşiyeli Tayyibe, I, 43, 46.

129 Tayyibe'nin, 107 nolu beyitinden itibaren bu duruma sık sık rastlanılacaktır.

* Bu tabloda, istilahlar arasında görülen çift yönlü oklar ('); her iki istilâhın da birbirinin zıddı olduğunu anlatır. Yâni: Birisi zikrildince, diğerinin de aynı zamanda anlaşılması demektir. Meselâ: "Tezkîr" deyince "Te'nîs"; "Te'nîs" deyince de, "Tezkîr" anlaşılmalıdır. Diğerleri de hep böyle..

** Her iki tablonun da yazım usûlü, Arab leahni ses bilimi (fonetik) kurallarına göre yazılmıştır. Yanlış zannolunmasın.

B- TEK YÖNLÜ ZİD İSTİLAHLAR:***

1. (İhtileâs=Tengyisu'l-Hareke)	↳ (İtmâm-ı Hareke)
2. (İhmâl=Noktasızlık)	↳ (İ'ceâm=Noktalılık)
3. (Mudlag Teahrîk)	↳ (Feth=Fetha)
4. (Mudlagu't-Teahrîk)	↳ (İskeân)
5. (Neasb)	↳ (Cer)
6. (Cezm)	↳ (Raf)
7. (İmâle)	↳ (Feth)
8. (Damme)	↳ (Fetha)
9. (Raf)	↳ (Neasb)
10. (Mudlag İskeân)	↳ (Fetha)

III- TAYYİBE ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR**(III. Bölüm III. Kısım)**

Tayyibe üzerinde yapılan çalışmaları, iki büyük kısma ayırmak gerekir. Bunlardan birincisi, Tayyibe üzerinde yapılan ezberleme çalışmaları; ikincisi de, yazılı çalışmalar.. Tayyibe artık hayâtının altıncı asrını tamamlamıştır. Hâlen de, bir çok ehl-i Kur'an tarafından ezberlenmeğe devam edilmektedir. Binâenaleyh bu eser üzerinde yapılan ezber çalışmalarını yâni Tayyibe'nin kaç tâne hâfızı olduğunu tesbit mümkün değildir. bu bakımdan da biz, sâdece bu eser üzerinde yapılmış olduğunu görebildiğimiz yazılı çalışmalardan söz etmiş olacağız. Bunlar arasından kendilerine ulaşip-tanışabildiklerimizle birlikte, varlıklarını kaynaklardan öğrenebilediklerimizden listesini takdîm etmiş oluyoruz:

1. İBNU'L-CEZERÎ ŞERHİ

Tayyibe üzerinde yapılan ilk yazılı çalışmayı, yine Nâzım kendisi yapmıştır. "Ğâyetu'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-Kırâ'ât" isimli kıymetli eserinde, yine kendisi gibi bir âlim olan oğlu Ebû Bekr Ahmed'in hayâtından bahsederken söylediği şu sözleri:

*** Bu tabloda, soldan sağa doğru akan oklar (Æ), ikinci sütunda bulunan ıstılahların, birinci sütundakilerin zıddı olduğunu anlatmak için kullanılmışlardır. İkinci sütundakilerin zıdları yoktur. Meselâ: 9 numaradaki "Raf" zikredilince, "Neasb" da hesâba katılır. Aksi düşünülmez.

(و لما كان بمصر في غيبتي و أنا مجاور بمكة ، شرح طيبة النشر فاحسن فيه ما شاء ، مع أنه لم يكن عنده نسخة بالحواشي التي كنت كتبتها عليها...)

O'nun, Tayyibe üzerine yaptığı bir şerh çalışması nüshasının varlığını açıkca anlatmaktadır.¹³⁰

2. EN-NEŞR Fİ'L-KIRÂ'ÂTİ'L-ÂŞR

Tayyibe üzerinde yapılan ikinci yazılı çalışmanın da, yine onun nâzımına âid olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü O'nun, 799 hicrî senesinde, Bursa'da "en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-Âşr" isimli eserini yazdıktan sonra, bu eserini "Tayyibe" olarak, nazmen ihtisâr ettiğini, bu bölümün başlarında söylemiştik. Tayyibe ile Neşr'i karşılaştırdığımız zaman da, görüyoruz ki, Neşr Tayyibe'nin en güzel şerhidir.

3. EBÛ BEKR AHMED ŞERHİ

Tayyibe'nin 3 numaralı şerhini yazmak ise, Nâzımın oğlu Ebû Bekr Ahmed (859/1454)'e nasîb olmuştur. Bu gerçek, "Ğâye"de açıkca bellidir.¹³¹

İşte bu şerhin, Mısırlı âlim Ali Muhammed ed-Dabbâ' (1376/1956) tarafından tahkik edilerek, 1950'de Mısır'da tab edilmiş güzel bir nüshası, elimiz altında bulunmaktadır. Bu şerh, İbnu'l-Cezerî tarafından görüldüğü zaman: "Çok güzel!.." şeklinde, O'nun tasvîbine de mazhar olmuştur.¹³²

4. NUVEYRÎ ŞERHİ

Bu eserle ilgili tatmin edici bilgiler, bu eserin I. Bölümünde (s. 4-10) ile; III. Bölüm I. kısım (s. 29)'da verilmiş olduğundan, bundan sonraki çalışmalara geçiyoruz.

5. EL-'ÂMİLÎ ŞERHİ

Bağdatlı İsmâil Paşa (1339/1920)'nın bildirdiğine göre; Seyyid Bedru'd-Dîn Hasen b. Câfer b. Hasen b. Necmu'd-Dîn el-Eârac el-'Âmilî (933/1526) de; "Şerhu't-Tayyibeti'l-Cezeriyye fi'l-kırâ'et" isimli bir eseriyle, Tayyibe üzerinde bir çalışma yapmıştır.¹³³

130 İbnu'l-Cezerî, Ğâye, I, 130.

131 Age. ve yer.

132 Age. ve yer.

133 Zeylu Keşfi'z-zunûn, II, 89.

6. SEMMÂNÛDÎ ŞERHİ

Görüp-müteâlâ ettiğimiz şerhlerden birisi, bu eserdir. Oldukça muhtasar ve Arabca bir izahtan ibârettir. Bir nüshası, Sül. Ktb. İbrâhim Efendi kısmında bulunmaktadır. Adı:

"Sed(t)a'âtu leme'âti envâri dıyâ'i'l-fecr fi şerhi kitâbi Tayyibe-ti'n-neşr" olup, yazarı: Muhammed b. Hasen el-Munîr es-Semmânnûdî (1199/1785)'dir.

7. EL-EZHERÎ ŞERHİ

Carl Brockelmann (öl. 1956)'dan aldığımız bilgiye göre; Zeynü'd-Dîn Abdî'd-Dâim el-Ezherî (1098/1687)'de, Tayyibe üzerine bir şerh yazmıştır.¹³⁴

8. ALİYYU'L-KÂRÎ ŞERHİ

Kendisini görememekle birlikte, Aliyyu'l-Kârî el-Heravî (1014/1605)'nin de, Tayyibe'ye bir şerh yazdığı kaynaklarda görülmektedir.¹³⁴

9. YÛSUF EFENDİZÂDE ŞERHİ

Bu çalışmamızın (İstanbul Tarîkı Meslek Silsilesi) bahsinde, kendisinden "Îtilâf" müellifi olarak söz ettiğimiz, Amasya âlimlerinden Re'îsu'l-Kurrâ ve Sâhibu'l-Meslek Abdullah b. Muhammed (1167/1753) (ki Yûsûf-efendizâde diye meşhurdur.)'in de, Tayyibe üzerinde bir çalışması vardır. En son baskısı, Hilal Yayınevi tarafından neşredilen, Pâlûvî (1252/1836)'nin "Zübdetu'l-İrfân" isimli eseriyle birlikte yapılmıştır. Tayyibe'deki tarıkları, med miktâr ve isnadlarını mufassalan incelemiştir. Bir takım şematik çizgilerle, kırâ'at problemlerini çözmeğe çalışmıştır. Erbâbı için değerli bir eserdir. İki türlü adı vardır:

- Tuhfetu't-talebe fi beyâni meddâti tarîkı't-Tayyibe;
- Murşidu't-Talebe ilâ ma'rifeti turuğu't-Tayyibe.¹³⁵

10. ÂLİ EL-MEKKÎ ŞERHİ

Âli b. Süleymân el-Mukrî el-Mensûr el-Mekkî (1110/1698)'ninde, bir Tayyibe şerhi olduğunu, yine Brockelmann'dan öğreniyoruz.¹³⁶

134 Brockelmann, GAS. (Geschichte der Arabischen litteratur Supplementband), II, 275, Leiden, 1937-42.

135 Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, Osmanlı Müellifleri, I, 471-72.

136 Brockelmann, age. ve yer.

11. CÂRULLAH ŞERHİ

124 numaralı dipnotta, kendisinden bir nebze söz ettiğimiz, kazançlı Türk âlimi Mûsâ Cârullah Bigi (öl. 1949)'nin yazıp 1912'de Kazan (Rusya)'da yayınladığı bu kıymetli şerhden her zaman istifâde-ettiğimizi belirtelim.

12. EL-MUHEZZEB

Tayyibe üzerine yapılan güzel şerhlerden birisi de: "**el-Muhezzeb fi'l-kırâ'âti'l-Aşr ve tevcîhihâ min tarîkı Tayyibeti'n-Neşr**"dir. İççe iki cild üzerine, 1969'da Kâhire'de yayınlanan bu eser, el-Ezher Üniversitesi Kırâ'at İlmî Enstitüsü öğretim üyelerinden Muhammed Sâlim Muhaysin tarafından kaleme alınmıştır. Tayyibe'deki kırâ'at problemlerini çok pratik bir şekilde halletmesi bakımından ayrıca bir önemi hâizdir.

13. İBNU CUREYC ŞERHİ

Hicrî 13 ve 14'ncü asır ricâlinden sayılan eş-Şeyh Usmân Râdî es-Sendâ (tâ)vî'nin yazdığı şerh ise; **en-Nefâ'isu'l-mudribe fî Tahrîri't-Tayyibe** adıyla, Kâhire'de 1320/1902'de yayınlanmıştır ve manzumdur.¹³⁷

14. EL-HALİCÎ ŞERHİ

el-Mersafî, Tayyibe üzerine yapılmış üç eserden bahsediyor. Üçü de aynı müellifindir: O da, Muhammed b. Âbdî'r-Rahmân el-Halîcî el-İskenderî (öl. 1970). Eserlerin isimleri:

- Tetimmetu'l-mad(t)lûb fî kırâ'eti Ya'kûb min tarîkı't-Tayyibe;
- Şerhu Tetimmeti'l-madlûb fî kırâ'eti Ya'kûb;
- Zevâ'idu'l-İmâm Ebî Cafêr min tarîkı Tayyibeti'n-neşr.

Üçü de manzûm ve üçü de mahtûddur.¹³⁸

15. CÂBİR EL-MİSRÎ ŞERHİ

Muhammed b. Muhammed eş-Şeyh Câbir el-Mısrî (öl. 14'ncü Hicrî asır sonu)'nin "**Kavâ'idu't-tahrîr li Tayyibeti'n-neşr fi'l-Kırâ'âti'l-**

¹³⁷ Abdül-Fettâh es-Seyyid Âcemî el-Mersafî, Hidâyetu'l-Kârî ilâ tecvid-i Kelâmî'l-Bârî, s. 679, Medînetu'l-Munevvera, 1980, I. Baskı.

¹³⁸ el-Mersafî, age., s. 720.

Aşr" ismindeki bu eseri, Kâhire'de, Mektebetu'l-Cundî ve Matbaası tarafından, târihsiz olarak basılmıştır.¹³⁹

16. ÂŞİKKUTLU ŞERHİ

Oflu (Uğurlulu), Tayyibe üstâdı merhum üstâdımız Mehmed Rüşdî Âşıkkutlu (öl. 29.9.1980) tarafından yazılan bu şerhin iki adı vardır:

a) Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe. 1974-75 yıllarında, Ankara'da, Diyânet İşleri Başkanlığı bünyesinde, bizlere Tayyibe okuturken yazdığı ve teksir makinasında çoğalttığımız, iki cildlik bir eser.

b) Tayyibenin Elfaz Mânâsı. 1976-77 yıllarında, İstanbul Haseki Eğitim Merkezinde, yine Tayyibe okuturken yaptığı, birinci eserin ihtisârıdır ki, D.İ. Bşk.lığı arşivlerinde bol miktarda vardır.

17. es-Semnûdî Şerhi

Bu şerh, İbrâhim b. Ali b. Ali b. Şehâtetî's-Semnûdî el-Mısırî tarafından yazılmıştır. Şeyh Abdu'l-Azîz ez-Zeyyât ile Şeyh Âmir es-Seyyid 'Usmân da, bu çalışmaya iştirâk etmişlerdir. Ki bu eser hakkında şöyle denilmektedir:

(و هو من أحسن المؤلفات التي وضعت لتحرير أوجه طيبة النشر في القراءات العشر.)

Eserin adı ise: "**Tengîhu fethi'l-Kerîm fî teahrîri evcuhi'l-Kur'âni'l-Âziym**"dir.¹⁴⁰

18. EL-İSLÂMBOLÎ ŞERHİ

Ebu'l-Hasen Mustafa b. el-Hasen b. Yâkûb el-İslâmbolî (1144/1731) de, "Murşidu't-talebe ilâ marifeti turuğu't-Tayyibe" adında, Tayyibe'deki tarikların tahlîli üzerine bir çalışma yapmıştır. Ki Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktb. 29 numaradaki nüsha çok değerlidir. Bundan istinsâh ettiğimiz bir nüsha elimizde bulunmaktadır. Ancak bu eser, (9). numarada tanıttığımızdan başka bir eserdir.

NETİCE

İbnu'l-Cezerî'nin hayâtı ve eserleri üzerinde yapmakta olduğumuz bu ve daha başka çalışmalarımızdan anlıyoruz ki, 57 yıl süren ilmî hayatının semeresi olarak meydana getirdiği, tesbitlerimize göre, 100 adet

139 Age., s. 732.

140 Age., s. 631.

eserinden 13-14 tânesini manzum olarak yazmakla (ki bunların toplam beyit sayısı:

$$1015+517+500+450+370+240+150+110+100+43+23+16=3534 \text{ eder.})$$

O; İlim adamlarımıza büyük bir çalışma sahası, öğrencilerine hırs mer-
tebesinde bir ilim aşkı ve ilim dünyâsına da, büyük bir hareketlilik getir-
miştir. Hâlen de öyledir. İşte, yukarıda zikrettiğimizi 18 eser, sâdece
Tayyibe üzerinde yapılanların bir kısmıdır. Ya "**Dürre**" ya
"**Mukaddime**" ve diğerleri üzerine yapılan çalışmalar; kutup çapta ve
ansiklopedik hacimde âlimlerin, ilim ve hikmet deryâlarını
yansıtmaktadır.

Tayyibe'nin, lâf olsun diye yazılmadığı bir gerçek. **San'at, san'at**
içindir politikası yoktur. İbnu'l-Cezerî'de. Evet Tayyibe, O'nun bitmez-
tükenmez seyâhatlarının ve bıkmak-yorulmak bilmeyen Kur'an hiz-
metkârlığı çalışmalarının, özünü oluşturan bir komprimesidir. Hedefine
kısa yoldan vâsıl olmak isteyenlere sunulmak istenen bir sinyaller ve
şifreler ponosudur. Ama O, bu şifreleri; "**en-Neşr**" ile çözmüş ve bunu da;
Tayyibe'nin şerhi olarak, zamânı daha çok olan ve hedefine ağır ağır
ulaşmak isteyenlerin istifâdesine sunmuştur. Yâni, san'at san'at için
değil, insan içindir ve hizmet içindir, demek istemiştir. Nitekim, şimdiye
kadar üzerlerinde hayli çalışmalar yapılan manzum eserlerinin dışında,
İbnu'l-Cezerî'nin meselâ "**Neşr**"i ve meselâ "**Ğaye**"si; tıpkı basımlardan
başka, hiç bir çalışmaya konu olmamışlardır. Bu bakımlardan da, Tayy-
ibe tarikiyle tadrîs-i kırâ'ât eyleyenler, bir altın silsileyle İbnu'l-Cezerî'ye
bağlanmış olduklarının rahatlığı içinde, hâdimu'l-Kur'ân olmaktan da
çok çok huzur bulmaktadırlar. Seâyleri meşkûr, amelleri makbûl ve
zenbleri mağfûr olsun!.

KİTÂBİYYÂT (Bibliyografya)*

- Ali Osman Yüksel:
a) Büyük Kırâ'at Üstâdı İbnu'l-Cezerî, Altınoluk Mecmuası, Haziran 1987/16, 43-45.
b) Kırâ'at İlminde İbnu'l-Cezerî (Hayâtı-Eserleri) ve Tayyibetu'n-Neğr, İstanbul, 1982, (basılmamış Doktora Tezi), bir nüshası M.Ü. İlâhiyât Fak. Ktb. 12420'dedir.
c) Kırâ'at-ı Âşere, Din Eğitimi Dergisi, Eylül-1990/24, 29-42.
- Savâ Paşa (1317/1901):
İslâm Hukûku Nazariyyâtı Hakkında Bir Etüd, (1892 târihli Fransızca aslından terceme: Bahâ Arıkan), Ankara, 1956.
- Muhammed Reşad Halife:
el-Kırâ'ātu'l-mütevâtira ve menziletuhâ mine'l-Eahrufi's-Seb'â, Kâhire, 1980.
- Nuveyrî, Ebu'l-Kâsım Muhammed (857/1453):
Tayyibe Şerhi, Üsküdar-Haciselimağa Ktb. 16. (yazma).
- Ebû Bekr Ahmed (İbnu'n-Nâzım) (859/1454):
Tayyibe Şerhi (Tahkîk: Ali Muhammed ed-Dabbâ' (1376/1956), Mısır, 1950.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'âs b. İshâk el-Ezdi (275/888):
Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, ofset baskı.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (297/909):
Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, ofset baskı.
- el-Bağdâdî Alâ'uddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm (741/1340):
Lübâbu't-te'vîl fi me'âni't-Tenzîl (Tefsîru'l-Hâzin), Haleb, 1317.
- Serkis, Yûsuf Elyân:
Mû'cemu'l-matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'ârrabî, Kâhire, 1928.
- Ramîlî, Ebu'l-Vefâ (Ebu's-Salâh) Âli b. Muhsin es-Se'îdî (1130/1717):
el-Minehu'l-ilâhiyye bi şerhi Dürrati'l-mudiyye, Sül. Ktb. İbrâhîm Efendi Ksm. 23. (Yazma).
- Ferdinan Tütîl:
el-Muncid fi'l-edebi ve'l-'ulûm, Beyrut, 1956.

* Bibliyografya, eserlerin mekâlede kullanıldığı sıraya göre tanzim edilmiştir.

- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa (968/1561):
Şegâ'igu'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'd-Devleti'l-Usmâniyye, Beyrut, 1973.
- Abdulkâdir b. Muhammed en-Nüaymî (927/1520):
Dûru'l-Kur'ân fi Dimeşg, (tahkîk: Dr. Salâhuddîn el-Muneccid), Beyrut, 1982, 3. baskı.
- İbnu'l-Cezerî (833/1429):
a) Tayyibetu'n-neşr fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr, (tahkîk: Ali Muhammed ed-Dabbâ), Mısır, 1950.
b) en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr, (tahkîk: Ali Muhammed-Dabbâ), Mısır, târihsiz.
c) Muncidu'l-mungri'n ve murşidu't-tâlibîn, Beyrut, 1980.
d) Ğayetu'n-nihâye fi tabakâti'l-Kurrâ, (tahkîk: G. Bergstraesser), Mısır, 1932.
e) Câmiu'l-esânîd, Sül. Ktb. Dârulmesnevî 11. (Yazma).
- Âşikkutlu Mehmed Rüşdî (29.9.1980):
a) Tayyibenin Elfaz Mânâsı (teksir notları), târihsiz. (Osmanlıca).
b) Hâşiyeli Tayyibe, (teksir notları, Ankara, 1974-75), (Osmanlıca).
- Muhammed Sâlim Muhaysin:
el-Muhezzeb fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr ve tevcîhihâ min tarîğı Tayyibeti'n-neşr, Kâhire, 1969.
- Necâti Tetik:
Kırâ'at İlminin Tâlîmi, İstanbul 1990.
- Abdurrahman Neahlâvî:
Üsûsü't-terbiyeti'l-İslâmiyye, Dimeşg, târihsiz.
- Muhammed Emîn (Molla Efendi) (1275/1858):
Umdetu'l-hallân fi idâhı Zübdeti'l-İrfân, İstanbul, 1287.
- Hocazâde Ahmed Hilmi (1332/1913):
a) Ravzatu'l-Kurrâ, Sırâti Mustegîym Mecmuası, cild: 6, sayı: 148/275.
b) Ravzatu'l-Kurrâ, 1329 (1911) târihli Cerîde-i Sûfiyye Mecmuası, sayı: 64-66/176-198.
- İsmâil Karaçam:
Nüzûlü'l-Kur'ân ve Kırâ'atı, İstanbul 1974.
- Ebu'l-Hasen Mustafa b. el-Hasen b. Yâkûb el-İslâmbûlî (1144/1731):
Murşîdü't-Talebe ilâ mârifeti turuğı't-Tayyibe, Üsküdar Hacıselimağa Ktb. 29. (Yazma).
- Esat Sezâi Sünbüllük:
Birinci Kırâ'ât-ı Aşere Kitabı, İstanbul, 1947.
- el-Hâc Hâmid b. Abdulfettâh el-Pâlûvî (1252/1836):

- Zübdetu'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân, Hilal Yayınları 71, İstanbul, ofset baskı.
- Tâhiru'l-Mevlevî:
Edebiyât Lügatı, İstanbul, 1973.
- Develioğlu Ferit:
Osmanlıca-Türkçe Lügat, Ankara, 1978.
- Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Niysâbüri (261/874):
Sahîhu Müslim, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981. Ofset baskı.
- Nesâ'î, Ebû Abdurrahmân b. Şuâyb (303/915):
Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981. Ofset baskı.
- Mûsâ Cârullah Bigi (1369/1949):
a) Şerhu't-Tayyibe, Kazan (Rusya), 1912.
b) Kur'ân-ı Kerîm'e Dâir Araştırmalar, Yeni Selâmet Mecmuası, İstanbul, 1949, sayı: 12/80-36/104.
- Keskiöğlü Osman:
Kur'an Târihi ve Kur'an Hakkında Ansiklopedik Bilgiler, İstanbul, 1953.
- Cerrahoğlu İsmâil:
Tefsir Usûlü, Ankara, 1979.
- Carl Brockelmann (1956):
GAS: (Geschichte der arabischen litteratur Supplementband), Leiden, 1937-42.
- Bursalı Mehmed Tâhir:
Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1975.
- Abdulfettâh es-Seyyid, Acemî el-Mearsafî:
Hidâyetu'l-Kâri ilâ tecvîd-i Kelâmi'l-Bârî, Medinetu'l-Munevvera, 1980, I. baskı.